

คำแถลง

ด้วยเป็นที่ยอมรับในหมู่ประชาชนชาวไทยทั่วประเทศว่า “สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีพระเมตตาคุณ พระมหากรุณาธิคุณ ต่อพสกนิกรลูกหลานไทยทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ห่างไกลในถิ่นทุรกันดาร และเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหาร ตำรวจ และพลเรือนผู้ปฏิบัติหน้าที่ปกป้องผืนแผ่นดินด้วยความเหนื่อยยาก จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่พวกเราชาวไทยจะได้ร่วมกันแสดงออกถึงกตัญญูกตเวทิตา ร่วมกันสร้างอนุสรณ์สถานเพื่อเฉลิมพระเกียรติ และเพื่อรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอย่างถาวร กระทรวงศึกษาธิการจึงได้จัดให้มีโครงการสร้างสวนสาธารณะ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระองค์ท่าน ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2523 และมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2523 ในการนี้ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นทั้งสิ้น 7 คณะ เพื่อดำเนินการจัดสร้างสวนสมเด็จพระฯ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ สำหรับคณะอนุกรรมการหาทุนฯ มี คุณหญิงสุมาลี จาติกวณิช เป็นประธาน งานได้ดำเนินมาด้วยดีโดยตลอด จนกระทั่งสามารถเปิดสวนสมเด็จพระฯ แห่งแรกได้สำเร็จ ที่ตำบลหนองครก อำเภอเมือง จังหวัดศรี-

สะเกษ เป็นที่ชื่นชมโสมนัสของคนทั้งปวง และเป็นที่พักผ่อน
หย่อนใจของประชาชนที่ดีแห่งหนึ่ง แต่โดยที่การจัดสร้างสวน
สาธารณะในลักษณะนี้ยังจะต้องดำเนินการในที่อื่น ๆ อีกให้ครบ
12 แห่ง ทั่วประเทศ โดยถือเขตการศึกษาเป็นหลัก จึงจำเป็นต้อง
หาทุนสร้างสวนสมเด็จ ฯ ให้เป็นการต่อเนื่อง

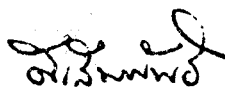
ฉะนั้นในโอกาสนี้ คณะกรรมการจึงดำริจัดพิมพ์หนังสือ
พระนิพนธ์เรื่อง “แม่เล่าให้ฟัง” โดยได้รับพระอนุญาตจากองค์
ผู้ประพันธ์ คือสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
ให้จัดพิมพ์จำนวน 500,000 เล่ม ในลักษณะหนังสือฉบับเล็ก
และจำหน่ายในราคาเบา โดยเชื่อว่าการจัดพิมพ์ในลักษณะนี้
จะสามารถเผยแพร่หนังสือเล่มนี้ให้เป็นความรู้ความเข้าใจต่อ
ประชาชนได้อย่างกว้างขวาง ทั้งนี้คณะกรรมการฯ สำนักใน
พระกรุณาธิคุณขององค์ผู้ประพันธ์หาที่สุดมิได้

สำหรับเนื้อหาสาระของหนังสือพระนิพนธ์เรื่อง “แม่
เล่าให้ฟัง” นี้ท่านผู้อ่านที่เคยอ่านฉบับใหญ่ที่จัดพิมพ์ครั้งแรก
ย่อมประจักษ์ชัดแจ้งตรงกันว่ามีสาระประโยชน์ที่เป็นความรู้
ความเข้าใจที่ดีอย่างยิ่ง โดยเฉพาะประชาชนชาวไทยได้รู้ถึง
น้ำพระทัย พระจริยาวัตร อารมณ์งามหาที่เปรียบมิได้ ทั้งนี้ไม่เพียง
แต่ในฐานะพระบรมราชชนนีของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าถึง
2 พระองค์ แต่ในฐานะแม่ผู้ประเสริฐของลูก และภรรยาอัน
ประเสริฐของสามี ตามวิสัยสามัญชนอีกด้วย จากพระราช
ประวัติ เห็นจะกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นแบบฉบับอันเป็น

ปฐนียบุคคลได้อย่างแท้จริง อีกทั้งยังให้แบบอย่างทางคุณธรรม
จริยธรรมได้ดีเลิศต่อคนทั้งปวง ในการจัดพิมพ์หนังสือพระนิพนธ์
เป็นฉบับเล็กนี้ คณะกรรมการ ฯ ได้ให้ความระมัดระวังเป็น
พิเศษในการคงสาระสำคัญทั้งหมดไว้ให้สื่อความหมายและคุณค่า
อันสูงส่งไว้โดยครบถ้วน ยกเว้นส่วนที่เกี่ยวกับความคิดเชิง
ปรัชญาตะวันตก ที่สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรด และได้คัดมา
จัดพิมพ์ไว้ในการพิมพ์ครั้งแรก การตัดส่วนนี้ออกเป็นไปตาม
พระวินิจฉัยขององค์ผู้ประพันธ์ ฯ ด้วยทรงเห็นว่าเนื้อหาข้อ
ข้างจะเป็นนามธรรมที่เข้าใจยากอยู่บ้างสำหรับผู้อ่านโดยทั่วไป
 อีกทั้งมิใช่ผลงานของพระองค์ท่านโดยตรง แม้คณะกรรมการ ฯ
 จะเห็นว่ามีความค่าอย่างยิ่ง แต่คำนึงถึงผู้อ่านส่วนใหญ่แล้วก็ไม่อาจ
นำมาจัดพิมพ์ให้สมบูรณ์ได้ ท่านผู้อ่านที่สนใจในส่วนนี้โดย
เฉพาะอาจจะติดตามหาอ่านได้จากการพิมพ์ครั้งแรก ซึ่งจัดพิมพ์
โดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2524 ซึ่ง
เข้าใจว่ายังมีจำหน่ายอยู่

อนึ่ง ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้รับพระอนุญาตให้เปลี่ยนแปลง
การใช้ภาษาต่างประเทศในเนื้อเรื่องหลายแห่งเป็นภาษาไทย และ
ให้ทำคำแปลของคำบรรยายรูปเป็นภาษาไทย โดยข้อความที่แปล
ได้พิมพ์ไว้ในวงเล็บ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สำหรับผู้อ่านที่ไม่คุ้นเคย
กับภาษาต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม เชื่อมั่นว่าถึงแม้จะมีการ
เปลี่ยนแปลงบ้างดังกล่าว คุณค่าและสาระประโยชน์จากพระ
นิพนธ์เล่มนี้ก็จะยังคงอยู่ใกล้เคียงกับต้นฉบับเป็นอันมาก

ในนามของคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างสวน
สาธารณะ ฯ ข้าพเจ้าขอขอบคุณท่านประธานคณะกรรมการ
หาทุน ฯ คุณหญิงสุมาลี จาติกวณิช ท่านอนุกรรมการ ฯ และ
ผู้ร่วมงานทุกท่านที่ได้ร่วมกันจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสืออันมีคุณค่า
ยิ่งครั้งนี้ คุณค่าอันสูงยิ่งของหนังสือ และความจงรักภักดีต่อ
“สมเด็จพระยา” ที่ประชาชนชาวไทยมีอยู่อย่างเต็มเปี่ยม ย่อมเป็น
หลักประกันได้ว่าหนังสือนี้จะได้รับการต้อนรับจากมหาชน
อย่างกว้างขวาง และทำให้คณะกรรมการบรรลุถึงวัตถุประสงค์
ที่จะนำรายได้จากการจำหน่ายหนังสือไปสร้างอนุสรณ์สถาน
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้อย่าง
เหมาะสมยิ่ง ใคร่ขอขอบคุณพี่น้องประชาชนชาวไทยทุกท่าน
ที่ได้ร่วมมือร่วมใจกันซื้อหนังสือ “แม่เล่าให้ฟัง” ไว้เป็นสมบัติ
ล้ำค่าเพื่อประดับสติปัญญาและศึกษาแบบอย่างจริยธรรมอันงามยิ่ง
ของพระองค์ท่านและถือได้ว่าทุกคนมีส่วนในการแสดงออกถึง
ความกตัญญูตเวทิตาต่อองค์ “สมเด็จพระยา” อันเป็นที่รักยิ่งของ
พวกเราชาวไทย

/กม.
(นายเกษม สิริสัมพันธ์)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างสวนสาธารณะ
เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

มิถุนายน 2525

ฉายที่กรุงเทพ ฯ เมื่อ พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920)

สารบัญ

ชีวิตในบ้าน	14	
ตั้งแต่เกิดถึง 7-8 ขวบ		
	28	จากบ้านไป
ไปต่างประเทศ	43	
	116	ชีวิตสมรส
ถูกสามคนเกิด	148	
	186	เป็นม่าย
โลซานน์	192	
	240	กลับมาเยี่ยมเมืองไทย
		เป็นสมเด็จพระราชชนนีฯ
ที่สวีตเซอร์แลนด์ ปี 2523	252	

คำอธิบาย

“แม่เล่าให้ฟัง” เป็นประวัติของแม่ระหว่างปี พ.ศ. 2443-2481 (ค.ศ. 1900-1938) คือกล่าวถึงญาติของแม่ทั้งหมดทางพ่อและทางแม่ และเล่าชีวิตตั้งแต่เกิดจนถึงได้รับพระราชทานยศเป็นสมเด็จพระราชชนนีฯ การที่เลือกกระยะเวลานี้เป็นเพราะเป็นเรื่องที่ไม่ทราบกันทั่วไป ถึงแม้ว่าจะมีผู้เขียนไว้แล้วอย่างละเอียดพอสมควร¹ ข้าพเจ้าจึงอยากจะให้มีฉบับที่ชัดและถูกต้องยิ่งขึ้น ด้วยเหตุว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้เดียวที่มีโอกาสอยู่กับแม่อย่างใกล้ชิด และสามารถซักถามเข้าไปซ้ำมา ข้าพเจ้าไม่ได้เขียนประวัติของแม่ในระยะเวลาต่อมา เพราะมีผู้ที่ทราบเท่าหรือดีกว่าข้าพเจ้า หรือสามารถซักถามผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งมีจำนวนมากมาย

การเขียนประวัติแบบสัมภาษณ์นี้ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าทำไมเรื่องที่เขียนหรือชีวประวัติจากการสัมภาษณ์จึงมีข้อผิดพลาดเสมอ ถ้าไม่ได้เขียนไว้ทุกคำหรือบันทึกแทบไว้ อาจจำผิด ถึงแม้ว่าจดไว้หรืออัดเทปไว้บางครั้งก็ยังคงเกิดการเข้าใจผิดของผู้ฟัง ความจำของแม่ดีมาก ถามเมื่อไรและกี่ครั้งก็เหมือนกันเสมอ

¹ จีรภา ล่อนเร็ก “สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี” กลุ่มนักข่าวหญิงจัดพิมพ์
เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ 21 ตุลาคม 2515

ถ้าจำไม่ได้ก็จะบอกว่าจำไม่ได้ ถ้าไม่แน่ใจก็บอกว่าไม่แน่ ทุกเรื่องที่ข้าพเจ้าเขียนได้ขึ้นมาอย่างน้อย 5-6 ครั้ง บางเรื่องต้องทวนถึง 20 ครั้ง แต่เมื่อเอาร่างไปให้แม่ดูยังมีข้อผิดพลาดอยู่อีก เพราะหัดที่แม่มีความอดทนมาก แต่แม่ก็เคยถามเหมือนกันว่าเมื่อไรจะเสร็จเสียที

การที่ข้าพเจ้าใช้ปี ค.ศ. กำกับปี พ.ศ. ใช้นั้น เป็นเพราะในการใช้ปี ค.ศ. จะทราบอายุแม่ได้ทันที แม่เกิด ค.ศ. 1900 ฉะนั้น ถ้าพูดถึง ค.ศ. 1910 ก็ทราบว่าแม่อายุ 10 ขวบโดยไม่ต้องคำนวณ

ในการเขียนข้าพเจ้าไม่ได้ใช้ราชาศัพท์กับแม่เลย เพราะได้เขียนถึงระยะที่แม่เป็นคนธรรมดาสามัญ เช่นเดียวกันเมื่อเขียนถึงญาติที่สนิทที่เป็นเจ้านายแห่งราชสกุลวงศ์ แต่ยังเด็กอยู่ข้าพเจ้าก็ไม่ใช้ราชาศัพท์ จะเรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ว่า “น้องชายคนโต” รัชกาลที่ 9 ว่า “น้องคนเล็ก” เหมือนกับเจ้านายที่เจริญวัยแล้วจะไม่ทรงใช้ราชาศัพท์กับพระองค์เอง จะไม่รับสั่งกับมหาดเล็ก “จงไปเชิญพระมาลา มาถวายเรา” แต่ทรงใช้ว่า “ไปหยิบหมวกมา” เว้นแต่เจ้านายที่ทรงพระเยาว์อยู่มักรับสั่งเลียนคำที่พระพี่เลี้ยงพูด เช่น “ชายอยากเหว”²

² ตัวอย่างจาก “ราชาศัพท์” บริษัทสหอุปกรณการพิมพ์ จำกัด พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2502 หน้า 100-101

คำบรรยายรูปนั้น ถ้าอยู่ในเครื่องหมายคำพูด หมายความว่า เป็นคำอธิบายซึ่งทูลหม่อมพ่อหรือแม่ทรงเขียนไว้ในอัลบั้มส่วนพระองค์

ต่อไปได้รวบรวมขยายความของพระนามและนามย่อเพื่อสะดวกในการอ่าน

— ทูลหม่อม ฯ หรือ เมื่อข้าพเจ้าเกิดแล้ว ทูลหม่อมพ่อ

พ.ศ. 2434 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลोकอุทัย

พ.ศ. 2446 กรมขุนสงขลานครินทร์

พ.ศ. 2472 กรมหลวงฯ

พ.ศ. 2513 สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรคฤศยเชษฐาธิราช

ชนก

— ทูลหม่อมหญิง ฯ หรือ ทูลหม่อมป้า

พ.ศ. 2427 สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิไลยอลงกรณ์ ฯ

พ.ศ. 2454 กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

— สมเด็จพระพันวัสสา ฯ หรือ สมเด็จย่า

พ.ศ. 2405 พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา

พ.ศ. 2423 สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี

พ.ศ. 2468 สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระมาตุจฉา

เจ้า ใน ร. 6 ร. 7

พ.ศ. 2477 สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสา

อัยยิกาเจ้า ใน ร. 8 ร. 9

— สมเด็จพระพันปี ฯ

พ.ศ. 2406 พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี

พ.ศ. 2423 พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี

พ.ศ. 2438 สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี

พ.ศ. 2439 สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ

พ.ศ. 2453 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรม-
ราชชนนีพันปีหลวง

— เสด็จในกรม ฯ หรือ เสด็จจุล

พ.ศ. 2428 พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์

พ.ศ. 2457 กรมหมื่นไชนนาทนเรนทร

พ.ศ. 2465 กรมขุนชัยนาทนเรนทร

พ.ศ. 2493 กรมพระ ฯ

พ.ศ. 2494 สมเด็จพระกรมพระยา ฯ

— ทูลหม่อมเล็ก

พ.ศ. 2425 สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงศภูวนาถ ฯ

พ.ศ. 2434 กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ

พ.ศ. 2454 กรมหลวง ฯ

พ.ศ. 2465 สมเด็จพระอนุชาธิราช

— พระองค์หนู (พระโอรสทูลหม่อมเล็ก)

พ.ศ. 2450 ม.จ. จุลจักรพงษ์

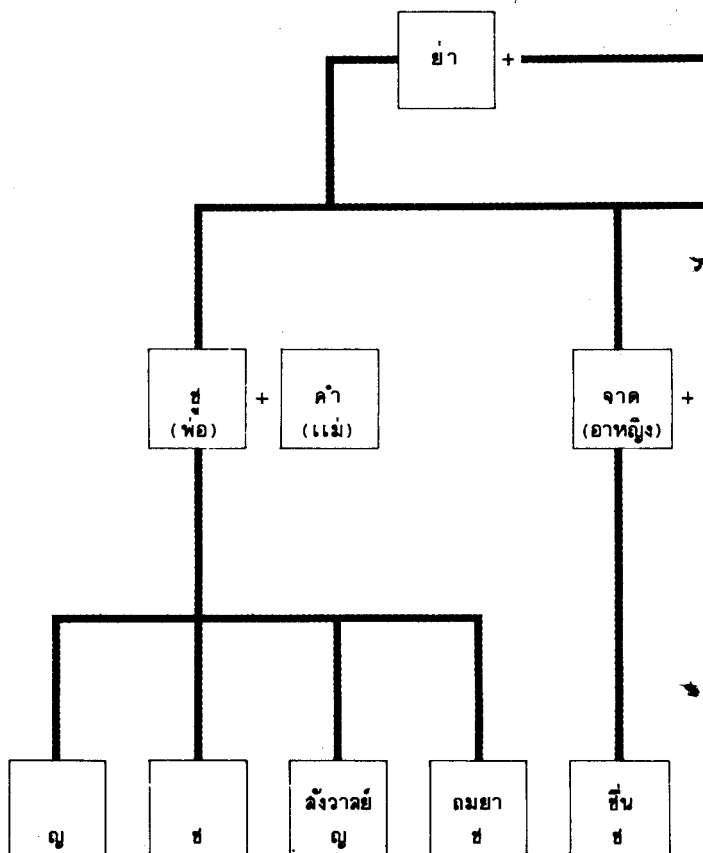
พ.ศ. 2463 พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

— แหนน

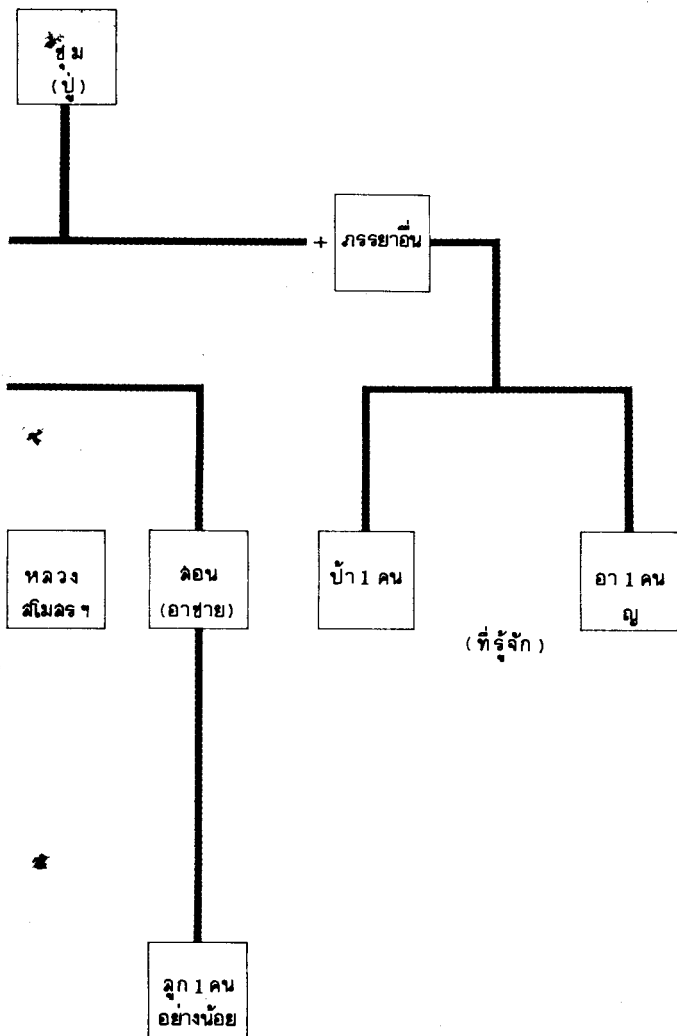
น.ส.เนื่อง จินตกุล

พ.ศ. 2493 ท้าวอินทสุริยา

ผู้เขียน

ผัง 1

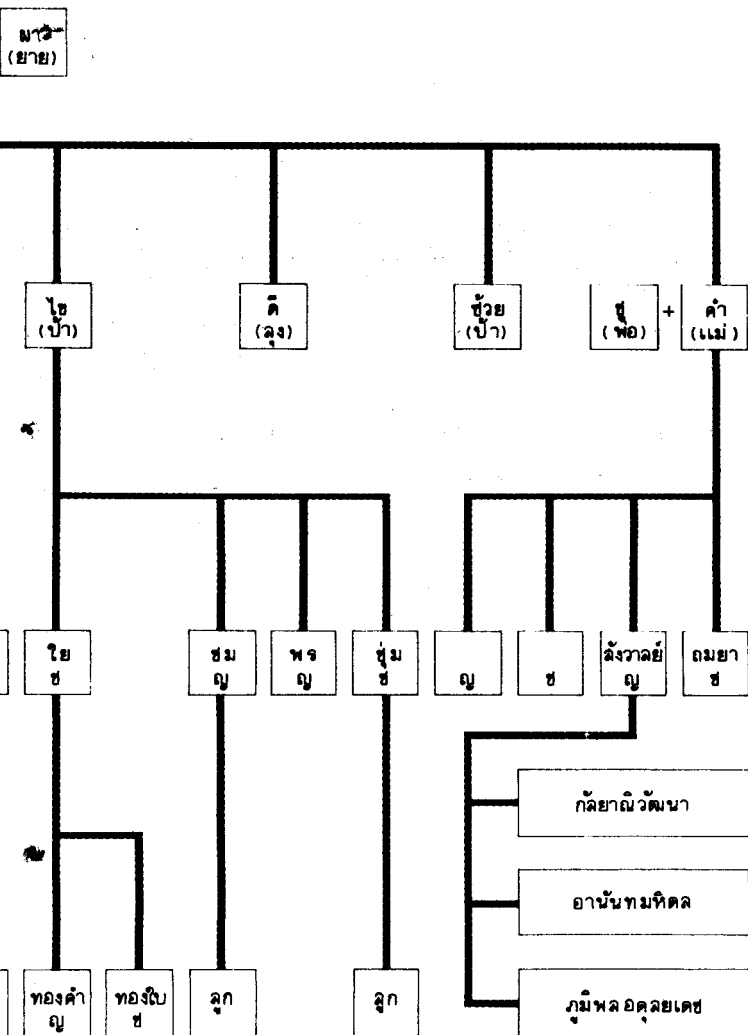

ญาติทางพ่อ (คู่ผั่ง 1)

ปู่ของแม่ชื่อห่ม ย่าชื่ออะไรไม่ทราบ แม่ไม่เคยรู้จักทั้งสองท่าน ปู่ห่มและย่ามีลูกที่แม่รู้จัก 3 คน คนโตคือพ่อซึ่งชื่อชู คนรองเป็นหญิงชื่อจาด อาจาดของแม่แต่งงานกับคนจีนที่ทำการค้าขายและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสโมสรมหาอาจาดและสามีไปอยู่เมืองจีนเสียนาน เมื่อแม่เป็นเด็กไม่เคยรู้จัก เมื่อแม่เป็นผู้ใหญ่แล้วอาจาดและสามีได้มาหาที่วังสระปทุมและได้นำขันถมมาให้ด้วย แม่บอกว่าด้วยเหตุที่อยู่เมืองจีนเสียนานมาก อาจาดพูดไทยไม่ชัดซึ่งแม่เห็นว่าเป็นเรื่องที่ตลก อาจาดและหลวงสโมสรมีลูกชายคนหนึ่งชื่อชื่น เป็นพ่อค้าสุราครั้งหนึ่งท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล ได้พาชื่นมาหาแม่ และชื่นได้บริจาคเงินโดยเสด็จพระราชกุศลจำนวนหนึ่ง ลูกคนที่สามของปู่และย่าของแม่เป็นชายชื่อสอน มีลูกอย่างน้อยหนึ่งคน ซึ่งมาขอทำงานเมื่อแม่อยู่วังสระปทุม ปู่มีภรรยาอื่นนอกจากย่าเท่าที่รู้จักและจำได้ แม่มีป้าอีกหนึ่งคนและอาหญิงอีกหนึ่งคน

ญาติทางแม่ (คู่ผั่ง 2)

ญาติของแม่บางคนเล่าว่าครอบครัวมาจากเวียงจันทน์ แม่บอกว่าอาจเป็นไปได้ เพราะที่บ้านชอบรับประทานข้าวเหนียวดำของแม่ชื่ออะไรไม่ทราบ ยายชื่อผา พ่อและแม่ของยายผามี

ที่เกิด

ผู้ใหญได้เล่าให้แม่ฟังว่า แม่เกิดที่ถนนพสุธร วนอาทิตย์
ที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2443 ปีชวด ตรงกับ ค.ศ. 1900 ค่อยไป
ข้าพเจ้าจะใช้ ค.ศ. ควบไปกับ พ.ศ. เพราะจะทำให้ทราบอายุ
แม่ได้อย่างเร็ว เช่น ถ้าพูดถึงปี พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) จะ
ทราบได้ทันทีว่าแม่อายุ 10 ปี ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้ตั้งชื่อให้ว่า
“สังวาลย์” ในสมัยนั้นยังไม่มีนามสกุล จะมีพระราชบัญญัติ
ขนานนามสกุลในปี พ.ศ. 2456 การใช้คำว่า “เด็กชาย” หรือ
“เด็กหญิง” ก็ยังไม่มีจนกระทั่งมีพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยคำนำ
นามเด็ก 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 อันที่จริงพระราชกฤษฎีกานี้
ได้ทรงยกเลิกเดือนเศษภายหลัง เพราะ “มิได้ให้คุณความสะดวก
สมพระราชประสงค์ แต่ตรงกันข้ามกลับเป็นเครื่องทำให้เปลือง
เวลาและความคิดของข้าแผ่นดิน” ถึงอย่างไรก็ดีทางราชการก็
ยังได้ใช้ต่อมาในราชกิจจานุเบกษา การที่พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยคำนำนาม
เด็ก พ.ศ. 2464 นี้ขึ้นมาเป็นเพราะว่าทรงมีพระราชดำริว่า
“คำว่า “คุณ” ไม่ควรใช้ให้พร่ำเพรื่อฟั่นเฟือน” ส่วน คำว่า
“หนู” นั้น ทรงมีพระราชดำริต่อไปว่า “เป็นศัพท์ที่เพี้ยนมา
จากภาษาจีนว่า “อีนุ” ไม่สมควรใช้สำหรับเป็นคำนำนามเด็กที่
เป็นเชื้อชาติสยามแท้” (“อีนุ” ภาษาจีนแปลว่า “ทาส”)

สำหรับผู้ชายนั้นคำว่า “นาย” มีอยู่แล้ว แต่คำว่า “นาง”
และ “นางสาว” ยังไม่ได้ใช้จนถึงมีพระราชกฤษฎีกาให้ใช้

คำนำนามสตรี พ.ศ. 2460 จะใช้คำว่า “อ้าแดง” ซึ่งมีได้กำหนด
ว่า จะต้องเป็นโสทรหรือไม่ แต่คนทั่ว ๆ ไปมักเข้าใจว่า “อ้าแดง”
หมายถึงหญิงที่แต่งงานแล้วเท่านั้น

แม่จึงซื้อสังวาลย์เฉย ๆ ในการพูด หญิงไม่ว่าเด็กหรือ
ผู้ใหญ่จะเรียกกันว่า “แม่” เช่น “แม่พลอย” ชายจะใช้คำ
ว่า “พ่อ”

มีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ถนนบุรี คือครั้งหนึ่งแม่คำไปกิน
เห็ดเมาเข้า แม่เลยป่วยไปด้วยเพราะยังกินนมแม่อยู่

บ้าน

เมื่อจำความได้แม่ก็อยู่ที่ธนบุรีแล้ว ที่ซอยซึ่งปัจจุบัน
เป็นซอยวัดอนงค์ “บ้าน” นั้นเหมือนห้องแถวชั้นเดียวแต่มี
หลายห้อง แทนที่จะเป็นห้องเดียว “บ้าน” จะเป็นส่วนหนึ่งของ
อาคารซึ่งก่อด้วยอิฐ หลังคาเป็นกระเบื้อง และประกอบด้วย
หลายชุด (Unit) ด้านหนึ่งของ “บ้าน” มี 4-5 ชุดซึ่งมีคนอยู่
อีกด้านหนึ่งพังไปแล้วและร้าง “บ้าน” ที่อยู่นั้นเก่าพอใช้และอยู่
ในสภาพไม่ดีเพราะไม่มีการซ่อมแซมเลย บ้านนั้นเป็นบ้านเช่า
แต่เช่าเพียงกำแพง ผนัง และหลังคา ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นไม้
เช่น พื้นนั้นผู้เช่านำมาเอง

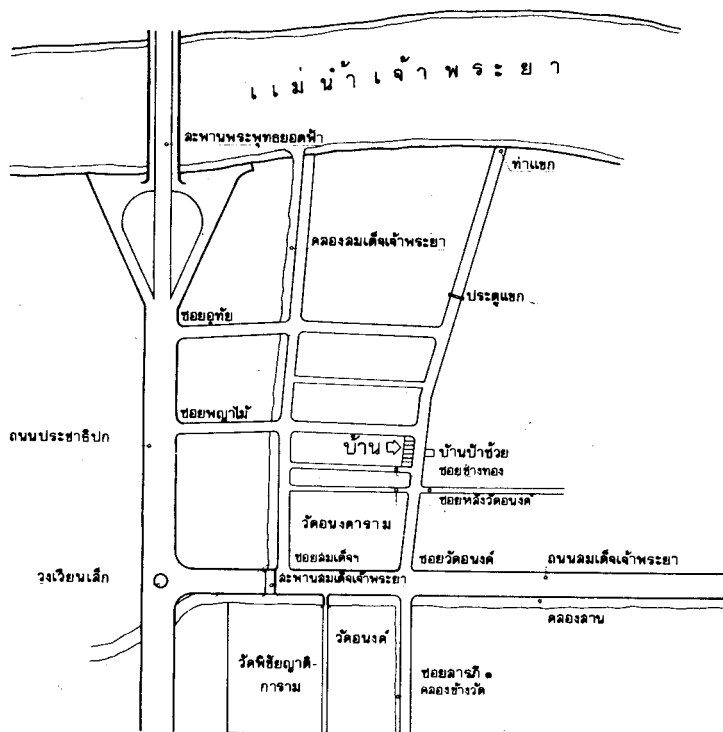
“บ้าน” อยู่ระหว่างบ้านพ่อชูและวัดอนงค์าราม เดินสัก
5 นาทีก็ถึงวัด และ 10 นาทีก็ถึงบ้านเก่าของพ่อชู ข้างหน้าบ้าน

มีระเบียบ พื้นเป็นไม้ปิดข้าง ๆ และมีหลังคามุงจาก ส่วนนอก
ก่อนถึงถนนเป็นอิฐแล้วจึงเป็นถนน เมื่อเข้าไปในบ้านแล้วจะมี
ห้องโถง ๆ ด้านขวามียกพื้นซึ่งเป็นทั้งห้องพระและห้องประ-
กอบอาชีพของพ่อแม่ ทุกเช้าผู้ใหญ่จะถวายข้าวพระพุทธรูป
และหลังเที่ยงแม่จะเป็นผู้สวด “เสสังมังคะลังยาจามิ” เพื่อ
ลาของถวายและนำอาหารที่บรรจุนอยู่ในถ้วยชามเล็ก ๆ มากิน
ถัดไปมีห้องซึ่งเป็นห้องนอนและข้างหลังจะมีห้องครัวยาวตลอด
ซึ่งกั้นด้วยกำแพง หลังกำแพงนี้มีที่โล่ง ๆ ซึ่งจะไปถึงได้ถ้าอ้อม
ไป เพราะทางครัวไม่มีประตูออก ในบ้านไม่มีห้องน้ำ การอาบน้ำ
นั้นอาบกันที่หน้าบ้าน คุ่มน้ำตั้งอยู่ที่ระเบียบ หรือไปอาบ
ที่คลองสมเด็จเจ้าพระยา ถึงแม่จะว่ายน้ำไม่เป็นก็ชอบเล่นน้ำ
ที่คลอง ครั้งหนึ่งแม่คำไม่ยอมให้ไปแต่แม่อ่อนวอนจนยอม
แต่สั่งว่าจะบัวหน้าหมากลงพื้น ถ้ากลับมาเมื่อน้ำมากแห้งแล้ว
จะถูกตี แม่ก็สามารถไปเล่นน้ำอย่างเร็วพอที่จะไม่ถูกตี ผู้ใหญ่
บอกว่าในน้ำมีสัตว์ร้าย ก่อนลงน้ำแม่จะต้องสวด

“นโมนมัส กำจัดออกไป อย่าเข้ามาใกล้ เสมามณฑล
ออกไปให้พ้น วินาศสันติ”

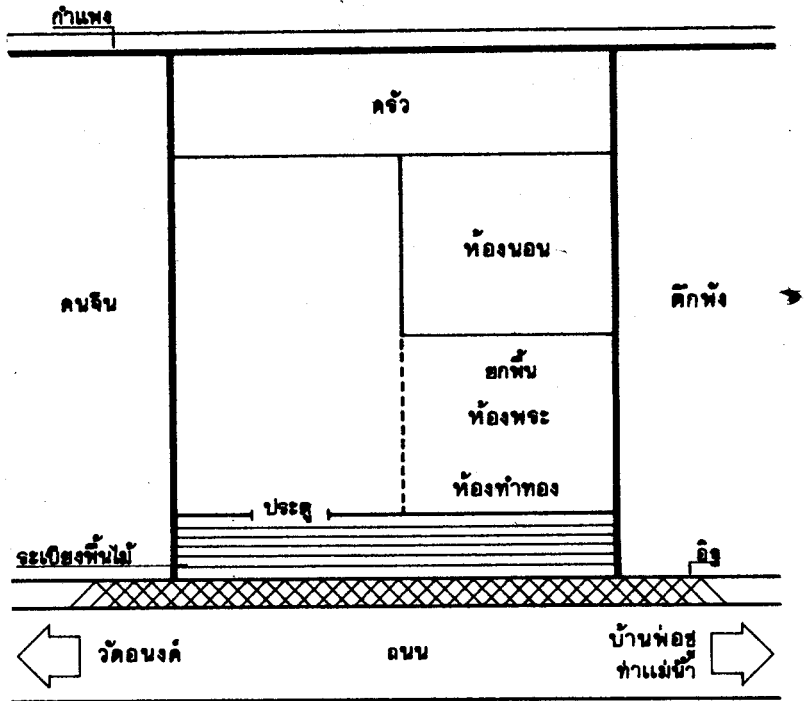
สำหรับส่วนนั้นก็ไม่มีในบ้าน ต้องไปที่ตึกร้าง ซึ่งอยู่ถัด
“บ้าน” ไป หรือที่ห้องน้ำสาธารณะซึ่งเป็นกระต๊อบไม้บนคลอง
และนับว่าเป็นห้องน้ำที่สะอาดและไม่มียุง

แผนที่ตั้งบ้าน

ผังบ้าน

ที่ว่าง

ผู้ที่พักอาศัยอยู่ที่ “บ้าน”

ครอบครัวของพ่อของแม่และครอบครัวของแม่ของแม่ ไม่ไปมาหาสู่กัน เหตุที่ไม่ถูกกันคงเป็นเพราะครอบครัวของ พ่อชูฐานะดีกว่า และอาจเป็นเหตุที่ไม่พอใจกัน เมื่อพ่อชูมา แต่งงานกับแม่คำ

- พ่อชู ถึงแก่กรรมเมื่อแม่ยังเล็กมาก แม่จำได้เพียง ครั้งเดียว วันหนึ่งพ่อชูบอกให้แม่ไปนอนกลางวัน แม่ไม่ทำตาม คำสั่งทันที พ่อชูจึงหยิบไม้มาเพื่อตี แม่คำรีบมาห้ามไม่ให้ตี

- แม่คำ มีชีวิตอยู่จนถึงแม่จาก “บ้าน” ไป จะกล่าว ถึงภายหลัง

- ลุงดี ผู้ใหญ่เล่าว่า เคยมีพี่ชายของแม่คำซึ่งไม่มี ครอบครัวอาศัยอยู่ด้วยอีกคนคือ ลุงดี แต่ถึงแก่กรรมเสียก่อน ที่แม่จะจำความได้

- ป้าช่วย เป็นพี่สาวของแม่คำ จะมีชีวิตอยู่อีกนาน และจะกล่าวถึงโดยเฉพาะภายหลัง

- ยายผา ยายของแม่แก่และหุออกจะดัง แต่ถ้าใคร ว่าก็ได้ยินทันที ยายผามีชีวิตอยู่จนถึงแม่กลับมาแต่งงาน และถึงแก่กรรมเมื่อแม่ไปอเมริกาครั้งที่สอง

- พี่น้อง พ่อชูและแม่คำมีลูก 4 คน คนโตเป็นหญิง แม่จำไม่ได้เลย คนที่สองเป็นชาย แม่จำได้นิดหน่อย คนที่สาม

คือแม่ คนที่สี่เป็นชายชื่อถมยา ถมยาอ่อนกว่าแม่ 2 ปี ผู้ใหญ่
เล่าว่า เมื่อเกิดร่างกายปกติ แต่ตั้งแต่แม่จำความได้ ถมยาก็อ้าง
ก้อม แม่เป็นผู้เริ่มสอนให้ถมยาอ่านหนังสือ ถมยาไปวิ่งเล่นใน
วัดดอนงัก และต่อมาเป็นผู้ศิษย์ของอาจารย์อำ พระวัดดอนงัก
และเรียนหนังสือกับอาจารย์ด้วย ถมยาไม่ได้ไปโรงเรียนจน
อายุ 18 ปี เพราะครอบครัวจนเกินไปที่จะออกค่าเล่าเรียนให้ได้
แต่ก็อ่านหนังสือออก เมื่อแม่กลับมาแต่งงาน ถมยาได้มีโอกาส
เข้าโรงเรียนบ้านสมเด็จพระเจ้าตากสินในไม่กี่ปีก็สำเร็จมัธยมปีที่ 8
เมื่ออายุ 23-24 สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม
พระบรมราชชนก (ต่อไปนี้จะเรียกทูลหม่อมฯ) ได้ส่งถมยา
ไปที่ไลซานน์ ประเทศสวีเดน โดยหวังว่าอากาศและ
แพทย์จะรักษาร่างกายให้แข็งแรงด้วย ถมยาอยากเรียนแพทย์
นอกจากเรียนภาษาฝรั่งเศส จึงเรียนภาษาละตินอีก โดยบังเอิญ
เมื่อข้าพเจ้าไปเข้าโรงเรียนรัฐบาลที่ไลซานน์ 8-9 ปีภายหลัง
ข้าพเจ้ามีครูภาษาละติน ชื่อมาดามว์แซล บร้าว (Mlle Broye) ครู
คนนี้เมื่อทราบข้าพเจ้าเป็นคนไทย เล่าให้ฟังว่าท่านเคยมีลูก
ศิษย์ไทยคนหนึ่งที่มาเรียนภาษาละติน มาดามว์แซล บร้าว บอกว่า
หนุ่มคนนี้เป็นลูกศิษย์ที่ฉลาด ขยันและเรียนเร็วที่สุดที่เคยมี แต่
น้ำถมยาก็ไม่มีโอกาสจะเป็นหมอย่างที่ต้องการ หลังจากที่ไม่
อยู่ไลซานน์ประมาณ 3 ปี ก็ถึงแก่กรรมด้วยโรคเยื่อหุ้มสมอง
อักเสบ (Meningitis)

การทำมาหากินของแม่คำและป้าช่วย

พ่อขุมมีอาชีพเป็นช่างทอง ทั้งแม่คำและป้าช่วยจะเป็นผู้ช่วยพ่อขุม ในห้องที่มียกพื้นและตั้งพระพุทธรูปมีเศวตฉัตรอยู่หนึ่งเศวต เป็นเศวตฉัตรที่มีรูปปั้นอยู่สำหรับเป่าให้ฉัตรร้อน ตรงกลางมีเบ้าหนึ่งเบ้า (ถ้วยดินเผาขนาดถ้วยแก้ว) สำหรับใส่ทอง แม่จำเตาได้ แต่จำไม่ได้ว่าเคยเห็นพ่อแม่ใช้ ถึงอย่างไรก็ดีแม่มีแหวนทองคำฝังเพชรเล็ก ๆ หนึ่งวง เป็นผลงานของพ่อแม่ซึ่งรักษาไว้ได้จนมาให้ข้าพเจ้า เมื่อพ่อขุมถึงแก่กรรม คงไม่มีการใช้เตานี้อีก แม่ไม่ทราบว่ทั้งครอบครัวทำมาหากินอย่างไร เมื่อแม่คำถึงแก่กรรมแล้วป้าช่วยรับจ้างมวนบุหรี่ นำยามาวางบนแผ่นกระดานบาง ๆ ก่อน แล้วม้วนให้แน่น เอากระดานออกและมวนด้วยใบตองอ่อนหรือกลีบบัว บางครั้งแม่ได้ช่วยตัดปลายบุหรี่ให้เรียบและเท่ากัน นอกนั้นป้าช่วยก็ทำขนมขายบ้าง

เพื่อนบ้าน

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้านหนึ่งของบ้านเป็นตึกพัง ๆ อีกด้านหนึ่งเป็นห้องแถวชุดที่มีคนอยู่ ชุดที่อยู่ติดกับ “บ้าน” ของแม่มีคนจีนอยู่ ถัดออกไปอีกเป็นร้านของ “ป้าสมบุญ” ป้าสมบุญเป็นเพื่อนของป้าช่วย ไม่ได้เป็นญาติกันเลย แม่จำได้ว่าสามีของป้าสมบุญมีภรรยาน้อยอีกคนหนึ่งซึ่งอยู่ที่นั่นด้วย

ป้าสมบุรณ์ขายบุหรี่ป้าช่วยรับจ้างทำด้วย และมีหนังสือให้
เช่า เมื่ออ่านหนังสือออกแล้ว แม่ไปอยู่บ้านป้าสมบุรณ์บ่อย
และป้าสมบุรณ์อนุญาตให้อ่านหนังสือโดยไม่ต้องเสียสตางค์
ในร้านป้าสมบุรณ์นี้แม่ได้อ่านหนังสือหลายเรื่อง เช่น อิเหนา
พระอภัยมณี สังข์ศิลป์ชัย ฯลฯ ต่อมาลูกชายป้าสมบุรณ์ได้แต่ง
งานกับภรรยาคนหนึ่งของเจ้าพระยาพระเสด็จผู้เป็นแม่ของ
ข้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรี
ราชสิรินธร (ต่อไปนี้จะเรียกทูลหม่อมหญิงฯ) ร้านต่อไปเป็น
ร้านจีน ซึ่งขายน้ำหวาน จันอับ ฟักหวาน และมีการแทงหอย
ด้วย

เพื่อนเล่น

แม่คำและป้าช่วยไม่ชอบให้แม่ไปเล่นกับเด็กอื่น ๆ
เพราะเห็นว่าเด็กเหล่านั้นไม่ดีพอ แต่แม่ก็ไปเล่นด้วยอยู่ดี การ
เล่นมีหยอดหลุม วึ่งเอาเถิด ซ่อนหา มีเพื่อนคนหนึ่งซึ่งแม่คำ
และป้าช่วยไม่รังเกียจ และอนุญาตให้เล่นด้วยคือ พัน บ้านพัน
อยู่ที่ไหนแม่จำไม่ได้ แม่เคยเดินไปโรงเรียนวัดดอนงักกับพัน
มีที่แห่งหนึ่งที่เพื่อนสองคนชอบไปมากคือที่โล่ง ๆ หลัง
ครัว เขาลือกันว่าที่นั่นมีผี ทั้งสองกลัวแต่ก็ชวนกันไป ก่อนจะ
เข้าไปสวดมนต์กันทุกครั้ง ภายหลังพันได้แต่งงานกับลูกชาย
คนหนึ่งของพระยาขนิษฐภักดี ซึ่งข้าพเจ้าจะกล่าวถึงเมื่อแม่
ไปอเมริกา เมื่อแม่ไปเชียงใหม่สิบกว่าปีมาแล้ว พันซึ่งอยู่ที่

เชียงใหม่เคยมาหา

การอ่านหนังสือ การเรียน

แม่คำเป็นคนเดียวในบรรดาพี่น้องที่อ่านหนังสือออก แม่คำเป็นผู้ที่สอนให้แม่อ่าน ครั้งหนึ่งแม่กำลังอ่านออกเสียงเรื่องสังข์ทอง ซึ่งมีหนังสืออยู่ที่บ้าน แม่ร้องไห้เพราะสงสารนางรจนาก็ถูกทำวสามลได้ไป แม่คำคุณใหญ่เพราะหยุดอ่าน

แม่ไปที่วัดคอนงค์บอย เจ้าอาวาสเวลานั้นชื่อนวม ต่อมาเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ครอบครัวของแม่ไปถวายของพระอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า อาจารย์อ้า บ่อย ๆ ด้วย

หลังจากที่แม่แต่งงานแล้ว อาจารย์อ้ามาหาและมาขอให้ช่วยสร้างห้องน้ำในวัดซึ่งแม่เต็มใจทำอย่างมาก เจ้าอาวาสนวมเป็นผู้เริ่มตั้งโรงเรียนชายในวัดคอนงค์ ต่อมาท่านได้เปิดโรงเรียนสำหรับเด็กผู้หญิงโดยจ้างครูผู้ชายมาสอน ในโรงเรียนนี้มีสังวาลย์ถึงสามคน สังวาลย์ใหญ่ สังวาลย์ (แม่) และสังวาลย์เล็ก แม่ไปโรงเรียนไม่ถึงปีโรงเรียนก็ปิด ต่อมาแม่เข้าโรงเรียนศึกษานารี อยู่ได้เดือนกว่า ๆ ก็ต้องออกเพราะทางบ้านไม่มีเงินพอที่จะเสียค่าเล่าเรียน

สุขภาพ

ถึงแม้ว่าครอบครัวจะจน แม่ไม่เคยต้องหิว จำไม่ได้ว่า

เคยเจ็บป่วยอะไรอย่างหนัก ครั้งหนึ่งแม่เป็นลมหน้าบ้านเพราะ
เข้าไปสะดุดก้อนหินและตัวล้มลงไป เมื่อฟื้นขึ้นมาไม่ทราบว่า
อยู่ที่ไหน

การออกจากบ้านไปอยู่สวนสี่ฤดู

ถึงแม้ว่าจะไม่มีการไปมาหาสู่กันระหว่างครอบครัวพ่อ
ชูและแม่คำ ป้าช่วยนาน ๆ ทีก็จะให้แม่เดินไปหาป้าและอา
ซึ่งเป็นพี่และน้องคนละแม่ของพ่อ อาแท้ ๆ ของแม่เวลานั้นไม่
ได้อยู่ที่บ้านนั้น เมื่อแม่ไปถึงและไหว้แล้วจะนั่งอยู่พักหนึ่งแล้ว
ก็จะลากลับ แม่จำได้ว่าไม่ชอบไปเพราะน่าเบื่อ แต่ป้าช่วยก็
บังคับให้ไปเสมอ เมื่อแม่อายุได้ 7-8 ขวบ ป้ารอดซึ่งเป็น
ญาติ ๆ ของครอบครัวของพ่อชูแนะนำให้พาไปฝากให้คุณจันทร์
แสงชูโต ซึ่งเป็นญาติและเป็นพระพี่เลี้ยงของสมเด็จพระเจ้าฟ้า
วไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร (ทูลหม่อมหญิงฯ)
เพื่อนำขึ้นถวายตัวเป็นข้าหลวง ทูลหม่อมหญิงฯ ทรงเป็นพระ
ราชธิดาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาล
ที่ 5) และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาฯ
และทรงเป็นพระเชษฐภคินี (พี่สาว) แท้ ๆ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า
มหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ (พระยศตอนนั้น)
ทูลหม่อมพ่อของข้าพเจ้า เมื่อแม่คำยินยอมแม่ก็ถูกนำไปถวายตัว
ที่สวนสี่ฤดูในสวนดุสิต ทูลหม่อมหญิงฯ ประทับพระตำหนัก
เดียวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง

แต่มีทางเข้าคนละทาง สมเด็จพระพันปีฯ ทรงมีแต่พระราชโอรส
เหลืออยู่ เพราะพระราชธิดาลิ้นพระขนมเมื่อยังทรงพระเยาว์
จึงทรงขอทูลหม่อมหญิงฯ พระราชธิดาของสมเด็จพระพัน -
วัสสาฯ ไปทรงเลี้ยงเป็นพระราชธิดา ด้วยเหตุที่แม่ไม่ได้เป็นลูก
ขุนนาง แม่เป็นเพียงข้าหลวงชั้นสอง แม่บอกว่าคงมีข้าหลวง
เด็กอื่น ๆ อีก แต่จำไม่ได้ว่าเคยเล่นด้วย อยู่ที่นี่ไม่มีอะไรทำ
มาก เมื่อทูลหม่อมหญิงฯ ดันบรรทมแล้วตอนบ่าย ๆ จะ
เสด็จลงทรงน้ำข้างล่าง ในสมัยนั้นห้องน้ำในบ้านยังเกือบไม่มี
เมื่อทรงน้ำเสร็จแล้วจะเป็นเวลาที่ต้องขึ้นเผ้า นาน ๆ ที่จะเดิน
ตามเสด็จไปเผ้าสมเด็จพระพันวัสสาฯ ที่สวนหงส์ ผู้ที่ดูแล
ข้าหลวงเด็ก ๆ อย่างห่าง ๆ เป็นข้าหลวงผู้ใหญ่คนหนึ่ง วันหนึ่ง
ผู้ดูแลคนนี้จะหัดให้แม่ว่ายน้ำ เขาดึงแม่ไปกลางคลอง และ
ปล่อยตัวให้ว่ายกลับมา แม่ร้องเสียงเสียงดังจนถูกดูใหญ่ เพราะ
ทูลหม่อมหญิงฯ ยังไม่ดันบรรทม

หนีกลับบ้านครั้งแรก

เวลาผ่านไป แต่แม่ก็รู้สึกคิดถึงบ้านและอยู่อย่างไม่มี
ความสุข หลังจากที่มาอยู่ที่สวนสี่ฤดูแล้วเดือนกว่า ๆ แม่เก็บ
เงินตามทางเดินได้ 1 เฟื้อง พอดีเวลานั้นทูลหม่อมหญิงฯ
ตามเสด็จสมเด็จพระพันปีฯ ไปที่ไหนแห่งหนึ่ง แม่ก็ยังไม่ม
อะไรทำยิ่งขึ้น แม่เลยฉวยโอกาสหนีด้วยเงินที่เก็บได้ แม่
ไปขึ้นรถรางแล้วไปลงเรือจ้างกลับไปบ้าน ทางบ้านเมื่อเห็น

แม่กลับมาเองก็ไม่ได้แสดงความคิดเห็นอะไรเป็นพิเศษ ในครอบครัวการแสดงความรู้สึกออกมาอย่างมากมายไม่มีกัน แต่ก็ไม่ได้ถูกส่งตัวกลับไป แม่อยู่ที่บ้านได้หลายวันจึงถูกตามตัวกลับไปสวนสีกาดู

ไปโรงเรียน

ต่อมาแม่ได้ถูกส่งไปเป็นนักเรียนประจำที่โรงเรียนของหม่อมเจ้าหญิงมณฑลารพกมลธาสน์ ซึ่งอยู่ในวังของเสด็จพ่อของท่าน กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร วังนี้อยู่ใกล้ ๆ โรงพักสำราญราษฎร์ สังกัดพระยาศรี หม่อมเจ้าองค์นี้ต่อมาทรงเป็นนายกคนแรกของสมาคมนางพยาบาล แม่ชอบอยู่ที่นั่นมาก เวลานั้นเป็นเวลาทีโรงเรียนหยุด แต่ก็มียุติเด็กอายุเท่า ๆ แม่ 4-5 คนมาพักอยู่รอให้โรงเรียนเปิด แต่ในที่สุดท่านหญิงมณฑลารพฯ ก็ทรงเลิกกิจการโรงเรียน และแม่ก็ไม่ได้เรียนที่นั่นเลย ไปอยู่ประมาณเดือนหนึ่งก็ต้องกลับสวนสีกาดู

โรงเรียนใหม่

ต่อมาแม่ได้ถูกส่งไปอยู่ที่พระตำหนัก ซึ่งเป็นชื่อของที่ประทับของสมเด็จพระพันวัสสาฯ เวลาเสด็จมาประทับในวังหลวง แม่อยู่ในความดูแลของคุณเรณู ข้าหลวงผู้ใหญ่ผู้ดูแลพระตำหนัก ทุกวันแม่ต้องเดินไปโรงเรียนแห่งหนึ่งที่อยู่

ใกล้ ๆ วังหลวงซึ่งแม่จำชื่อไม่ได้ แต่ 2-3 เดือนภายหลัง
โรงเรียนนี้ก็ปิดไป นับว่าเป็นโรงเรียนที่ 3 ที่ปิดไปขณะที่แม่
➡ ไปอยู่

โรงเรียนสตรีวิทยา บ้านอาहन

คราวนี้แม่ถูกส่งเข้าโรงเรียนสตรีวิทยา เพื่อให้อยู่ใกล้
โรงเรียน ผู้ใหญ่ทางสวนสีกุดส่งแม่ไปอยู่บ้านคุณหวน หงสกุล
ซึ่งแม่เรียกว่าอาहन บ้านนี้อยู่ใกล้วัดชนะสงคราม อาहनนี้
เคยเป็นพระพี่เลี้ยงรุ่นเล็กของทูลหม่อมฯ และเวลานั้นเป็น
➡ ข้าหลวงของทูลหม่อมหญิงฯ อาहनแต่งงานแล้วและระหว่าง
ที่แม่อยู่ที่นั่นลูกคนแรกของอาहनเกิดและได้รับชื่อว่ามืดล
อาहनเป็นแม่ของहरिनด้วย (ปัจจุบัน พล.อ.อ.हरिन หงสกุล
ประธานสภาผู้แทนราษฎร) ทุกวันแม่เดินไปโรงเรียนสตรีวิทยา
กับเพื่อนบ้านคนหนึ่งซึ่งอายุมากกว่าและเป็นญาติกับอาहन
ตอนกลางวันเพื่อนบ้านคนนี้จะแบ่งอาหารปิ่นโตให้กินด้วย
แม่อยู่บ้านอาहनปีกว่า ๆ

แม่คำถึงแก่กรรม

เมื่ออายุประมาณ 9 ขวบ ทางบ้านมาตามตัว เพราะแม่
กำเจ็บอยู่ที่บ้านป้ามาที่มินบุรี แม่ไปรับแม่คำกับป้าช่วย และจำ
การเดินทางกลับจากมินบุรีด้วยเรือพายทางคลองแสนแสบได้

อย่างคิดตา แม่ค้านอนเจ็บหนักในเรือ ป้าช่วยเป็นผู้พายและ
คัดท้าย แม่พยายามช่วยพายอยู่ข้างหน้าแต่ก็พายไม่ค่อย
เป็น กลับถึงบ้านไม่นานเท่าไรแม่คำก็เสียชีวิตไป

หลังจากที่เผาศพแม่คำแล้ว แม่อยู่บ้านไม่ถึงเดือน
อาหวนก็ส่งคนมาตามกลับไป

ไปอยู่บ้านพระยาคำรงแพทยาคุณ

วันหนึ่งขณะที่อยู่โรงเรียนสตรีวิทยา แม่ทำความ
สะอาดมือที่สกปรกมากเพื่อทำการฝีมือ โดยถูมือกับขอบ
ซิเมนต์ของทางเดินใกล้ ๆ โอ่งน้ำ ที่ขอบถนนนั้นมีเข็มเย็บผ้า
ที่ใครทิ้งไว้ เข็มนี้ได้เข้าไปในฝ่ามือของแม่จนมิดเล่ม เมื่อกลับ
ถึงบ้านอาหวนทุกคนตกใจไม่ทราบจะอย่างไร จึงพาแม่
ไปที่สวนสี่ฤดู จากนั้นแม่ได้ถูกพาไปที่บ้านพระยาคำรงแพท-
ยาคุณ (ฮวด วีระไวทยะ) ซึ่งเป็นแพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระ
พันปีฯ พอพระยาคำรงฯ เตรียมตัวจะผ่ามือ แม่ร้องเสียงดัง
จึงผ่าไม่ได้ พระยาคำรงฯ ต้องใช้ความพยายามถึง 3 ครั้ง และ
หลายวันจึงสามารถผ่าเข็มออกมาได้ ในบ้านนี้มีลูกสาวสองคน
คนที่ชื่อจ่านง อ่อนกว่าแม่หนึ่งปี คนน้องชื่ออุทุมพร ในภาย
หลังจ่านงได้ไปเรียนพยาบาลที่อเมริกาคล้าย ๆ กับแทนแม่เมื่อ
แม่หมั้นแล้วในปี พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) ปัจจุบันเป็นคุณ
หญิงจ่านงพิณพาศย์พิทยาภท อุทุมพรเป็นแม่ น.พ. คุณทล
สุนทรเวช บ้านพระยาคำรงฯ เวลานั้นอยู่ที่คลองหลอด ต่อมา

ย้ายบ้านสองครั้ง และในที่สุดได้พระราชทานที่และทรงสร้างบ้านให้ที่สามเสน จำนงและอุทุมพรไปโรงเรียนสตรีวิทยา เหมือนแม่แต่ไปด้วยรถม้า หลังจากที่ได้รับการผ่าตัดสำเร็จแล้ว แม่พักนอนอยู่ที่บ้านพระยาดำรงฯอีก และเมื่อคุณหญิงสงวน ภรรยาพระยาดำรงฯ ชวนให้อยู่ด้วยแม่ก็รับทันที แม่ก็ได้ไปโรงเรียนสตรีวิทยาพร้อมกับจำนงและอุทุมพร แต่ในไม่ช้าจำนงและอุทุมพร ได้ถูกนำไปถวายตัวเป็นข้าหลวงเรือนนอกของ สมเด็จพระพันปีฯ ทั้งสองได้เปลี่ยนโรงเรียนเป็นโรงเรียนราชินี ตั้งแต่ตอนนั้นแม่ก็ต้องเดินไปโรงเรียนอย่างเดิม

ในระยะนั้นแม่ผอมมาก เพราะตอนกลางวันไม่ได้กินข้าว ในสมัยนั้นถึงจะมีสตางค์ก็ไม่มีของขายในโรงเรียน หนังสือเรียนก็ไม่มี จึงไม่ค่อยได้ทำการบ้าน ถึงอย่างไรก็ดีแม่ก็ไม่ขยันนักอยู่แล้วเอาแต่เล่น เมื่อแม่อยู่ปลายประถมปีที่ 3 ต้องสอบขึ้นมัธยมปีที่ 1 แม่สอบตกต้องซ้ำชั้น เมื่อแม่อยู่โรงเรียนสตรีวิทยาเคยหนีโรงเรียนกลับบ้านตอนกลางวันหลายครั้ง แทนที่ไปโรงเรียนแม่ได้ขึ้นเรือจ้างข้ามไปฝั่งธนบุรี และจะกลับบ้านพระยาดำรงฯ ตรงกับเวลาที่โรงเรียนเลิก เมื่ออายุเกือบ 13 แม่รู้สึกเบื่อ ๆ และไม่มีความสุขนัก จึงหนีกลับบ้านอีกครั้ง และคิดไว้ในใจว่าจะเปิดโรงเรียนสอนหนังสือเด็ก แต่ก็ถูกตามกลับไปอีก ในระหว่างที่เรียนซ้ำชั้นประถมปีที่ 3 อยู่ เจ้าคุณดำรงฯ มาถามแม่ว่าอยากเรียนเป็นนางพยาบาลไหม แม่รับทันที ในสมัยนั้นผู้หญิงไม่มีอาชีพที่จะเลือกมากนัก

เมื่อจบประถมปีที่ 3 แล้วจะมีชั้นมัธยมปีที่ 1 ถึงปีที่ 3 เท่านั้น ถ้าอยากเรียนต่อก็ต้องเรียนเป็นครู เวลานั้นโรงเรียนแพทย์ ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราชมีผู้หญิงเรียนอยู่น้อย ในการเข้าไม่มีกฎเกณฑ์มาก เพียงแต่อ่านออกเขียนได้ก็พอแล้ว เพื่อสนับสนุนให้มาเรียนยังมีการให้เงิน เดือนละ 15 บาทต่อคน จำนวนเงินนี้เพียงพอสำหรับค่าอาหารตลอดทั้งเดือน

เรียนพยาบาล

แม่เข้าโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราช เมื่อปี พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) คือเมื่ออายุเกือบ 13 ปี ไม่ได้เข้าตอนต้นปีการศึกษา แม่เป็นนักเรียนที่มีอายุน้อยที่สุดของรุ่นนั้นและรุ่นต่อมาอีก

นักเรียนพยาบาลทุกคนจะอยู่ด้วยกันในเรือน ๆ หนึ่ง ซึ่งชั้นบนเป็นห้องนอนและชั้นล่างเป็นห้องเรียน ต่อมาเมื่อนักเรียนมากขึ้น ทั้งสองชั้นกลายเป็นห้องนอน และห้องเรียนย้ายไปอยู่เรือนใหม่ การเรียนปีแรกเป็นการเรียนทฤษฎีกับครูซึ่งเป็นแพทย์ ปีที่ 2 และปีที่ 3 เป็นการฝึกงานภายใต้การควบคุมของนางพยาบาล ในปีที่ 2 ของรุ่นของแม่ต้องเข้าไปฟังภาคทฤษฎีกับปีที่ 1 ของรุ่นต่อไปอีกที การเรียนซ้ำโดยนั่งฟังอยู่เฉย ๆ ทำยั้งแม่เห็นว่าน่าเบื่อ จึงเอาลูกโป่งไปเป่าเล่น แต่ครั้งหนึ่งลูกโป่งก็แตกในกลางชั้น การเรียนของแม่เป็นไปด้วยดี เพราะแม่เขียนและอ่านได้ดี และงานปฏิบัติก็ทำ

ได้อย่างคล่องแคล่ว แต่แม่ยังเด็กมากและชอบเล่น ชอบวิ่งอยู่
ครั้งหนึ่งเมื่อต้องไปช่วยในการคลอดลูก คนต้องไปตามตัวลง
มาจากต้นมะม่วง อีกครั้งหนึ่งถึงเวรที่จะเข้าไปพยาบาลคนไข้
เมื่อคนไข้นั้นเห็นหน้าอันเด็กเหลือเกินของผู้ที่จะมาพยาบาล
ตนก็อดที่จะร้องไห้ไม่ได้ บางปีตอนปลายปีการศึกษาจะมีการ
ถ่ายรูปเพื่อแลกเปลี่ยนกัน ส่วนเสื้อผ้านั้นก็ยืมกันใส่ถ่าย อัลบั้ม
รูปถ่ายเล่มแรกของแม่เต็มไปด้วยรูปครูและเพื่อนนักเรียน
พยาบาล

เมื่อเรียนพยาบาลอยู่ มีเพื่อนเรียนคนหนึ่งชื่อเนื่อง
จินตกุล ซึ่งข้าพเจ้าจะกล่าวถึงอีกภายหลัง แม่เนื่องอายุมากกว่า
แม่ออบกว่า เวลานั้นแม่ชอบแกล้งแม่เนื่องบ่อย ๆ โดยมากแม่
เนื่องนั่งข้างหลังแม่ ครั้งหนึ่งแม่หันไปหยิบขวดหมึกของแม่
เนื่องออกไปเสีย แม่เนื่องก็จิ้มปากกาลงไปบนโต๊ะ วันหนึ่ง
แม่หลอกแม่เนื่องไปที่ก๊อกน้ำในสวน แล้วก็ไขน้ำรดขา อีกครั้ง
หนึ่งแม่เอากระดาดม้วน ๆ มาพันตัวแม่เนื่องเป็นสไบ ครูมาเห็น
เข้าแทนที่จะดุแม่ดุเอาแม่เนื่อง ถึงอย่างไรก็ดี แม่รักแม่เนื่อง
และช่วยลอกตำราให้บ่อย ๆ เพราะแม่เนื่องเขียนไม่ค่อยทัน

เมื่อเรียนจบหลักสูตร 3 ปีแล้ว ในปี พ.ศ. 2459 (ค.ศ.
1916) แม่ก็ยังอยู่ที่ศิริราชต่อไปอีก จะกลับไปที่บ้านพระยา-
ดำรงฯ เป็นบางครั้ง เช่นในวันหยุด

"เนื่อง จินตกุล มกราคม พ.ศ. 2459"

แม่เจดัม และแม่

แม่และเพื่อนเรียน

แม่ แม่เนื่อง แม่เชื้อ

16 ปี "1 กันยายน 2459"

16 $\frac{1}{2}$ ปี "พุดศก 60" (พุดษกาคม)

17 ปี "สิงหาคม 2460" รูปนี้ถ่ายสำหรับหนังสือเดินทาง

ได้ไปสหรัฐอเมริกา

ในเวลานั้น พ.ศ. 2460 (ค.ศ. 1917) ทูลหม่อมฯ
ประทับอยู่ที่อเมริกา ทรงศึกษาวิชาเตรียมแพทย์มาแล้วปีหนึ่ง
และกำลังทรงศึกษาวิชาแพทย์ปีที่หนึ่งอยู่ในมหาวิทยาลัย
ฮาร์วาร์ด เมดิกัล สกูล (Harvard Medical School) เมืองบอสตัน
มลรัฐแมสซาชูเซตส์ ประทับห้องชุด (แฟลต) อยู่พระองค์เดียว
ที่ 329 ถนนลองวู้ด จึงต้องพระประสงค์มหาดเล็กมารับใช้
และในขณะเดียวกันจะให้เรียนหนังสือด้วย ทูลหม่อมฯ ทรง
แจ้งพระประสงค์มากับพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ารังสิต -
ประยูรศักดิ์ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร (พระยศเวลานั้น ตั้ง
แต่ พ.ศ. 2465 กรมขุนชัยนาทนเรนทร พ.ศ. 2493 กรม
พระฯ พ.ศ. 2494 สมเด็จพระเทพฯ) พระโอรสในรัชกาล
ที่ 5 ซึ่งสมเด็จพระพันวัสสาฯ เคยทรงเลี้ยงเหมือนกับพระ
โอรสแท้ ๆ ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ หลังจากที่ได้จำจอมมารดา
ม.ร.ว.เนื่อง สนิทวงศ์ ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อพระชันษาเพียง
11 วันเท่านั้น เวลานั้นเสด็จในกรมไชยนาทฯ ทรงดำรง
ตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย จึงทรง
ดำริที่จะส่งนักเรียนแพทย์ 2 คน ซึ่งจะให้ป็นนักเรียนทุนของ
ทูลหม่อมฯ และนักเรียนพยาบาล 2 คน ซึ่งจะให้ป็นนักเรียน
ทุนของสมเด็จพระพันวัสสาฯ นักเรียนแพทย์ 2 คน ที่ได้รับ
เลือก คือ นายลิ ศรีพยัคฆ์ (หลวงลิปิธรรมศรีพยัคฆ์) และ
นายนิคย์ เปาวเวทย์ (หลวงนิคย์เวชวิชิตฐ์) ซึ่งเรียนแพทย์อยู่

แล้วแต่ยังไม่จบ สำหรับนักเรียนพยาบาลนั้นเสด็จในกรม
ไชยนาทฯ ทรงเลือกผู้ที่เป็นข้าหลวงทูตหม่อมหญิง ฯ และ
สมเด็จพระพันวัสสา ฯ วันหนึ่งเสด็จในกรมไชยนาท ฯ เสด็จ
ไปที่โรงพยาบาลศิริราชและทรงเรียกให้แม่ไปเฝ้า ทรงถามว่า
อยากไปเรียนเมืองนอกไหม แม่เล่าว่าจำความรู้สึกตอนนั้นได้ว่า
อยากไปเหลือเกิน นักเรียนทุนหญิงอีกคนหนึ่ง คือ อุบล
पालกวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งขณะนั้นเป็นนักเรียนพยาบาลอยู่
อายุมากกว่าแม่ 1 เดือน แต่ยังไม่จบ

การเตรียมตัว

ในระยะ 5-6 เดือนก่อนที่จะออกเดินทางไปสหรัฐ ฯ
แม่ต้องเตรียมเสื้อผ้าและเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนวังหลัง
โดยยังค้างอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช แม่เคยเรียนภาษาอังกฤษมา
เล็กน้อยที่โรงเรียนพยาบาลแต่ก็เป็นขนาด “เอ บี แอบ” เมื่อ
เรียนที่โรงเรียนวังหลังนี้แม่จะต้องอ่านเรื่องสั้น ๆ แล้วย่อเป็น
ภาษาอังกฤษ ครั้งหนึ่งเป็นเรื่องคนจีนที่เดินทางไปประเทศ
อังกฤษ เมื่อถึงเวลาที่ต้องย่อแม่ไม่รู้จักคำว่าเดินทาง เลยต้อง
เขียนว่า “คนจีนไปปักนิกที่อังกฤษ”

ในสมัยนั้นที่เมืองไทยยังไม่ได้ใช้นามสกุลอย่างแพร่
หลายดังที่กล่าวแล้ว (หน้า 18) ในเวลานั้นแม่ไม่มีผู้ใหญ่วัย
ทางครอบครัวพอ จึงไม่มีใครไปจดนามสกุล เมื่อไปต่างประเทศ

จำเป็นที่จะมีนามสกุลในหนังสือเดินทาง ผู้ที่ไปกันก่อนบางท่าน
จะถูกเรียก มีสเตอร์ นาย....(Mr. Nai.....) เช่น พระยาศัลวิธาน
นิเทศ เป็นมีสเตอร์ นายแอบ (Mr. Nai Aab) (ในสมัยนั้นชื่อ
นายแอบ) เมื่อไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ในสหรัฐอเมริกา
ในปี พ.ศ. 2451 ยังไม่มีการใช้หนังสือเดินทาง* และนามสกุล
การติดต่อระหว่างมหาวิทยาลัยและทางราชการกรุงเทพฯ
คงจะใช้ นายแอบ (Nai Aab) เขาก็ลงทะเบียนถือเอาคำหลังเป็น
ชื่อสกุล (จากบันทึกของพระยาศัลวิธานฯ) สมัยนั้นคงมีคน
ที่ชื่อ “นาย” หลายคน เมื่อแม่ไม่มีนามสกุลก็จำเป็นต้องหาให้
แม่จึงได้ใช้นามสกุลของข้าราชการที่มีนามสกุลคนหนึ่ง
ผู้นั้น คือ เจ้ากรมพลี ตะละกัญ ขุนสงขลานครินทร์ เจ้ากรม
ของทูลหม่อม ฯ เจ้านายที่ทรงกรมคือ เป็นกรมขุน หลวง ฯลฯ
จะทรงมี “เจ้ากรม” ซึ่งจะมีบรรดาศักดิ์ตามเจ้านายของตน
เมื่อหลังจากสิ้นพระชนม์แล้ว ทูลหม่อม ฯ ได้เป็นกรมหลวง
สงขลานครินทร์ ขุนสงขลานครินทร์ก็เลื่อนเป็นหลวงสงขลา
นครินทร์ ส่วนถนมา น้องชายของแม่ เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้
ไปขอจดทะเบียนที่อำเภอใช้นามสกุล “ชูกระมล” ถึงแม้ว่าแม่
ไม่เคยใช้นามสกุลชูกระมล ก็อยากจะถือว่าแม่เกิดมาในสกุลนี้

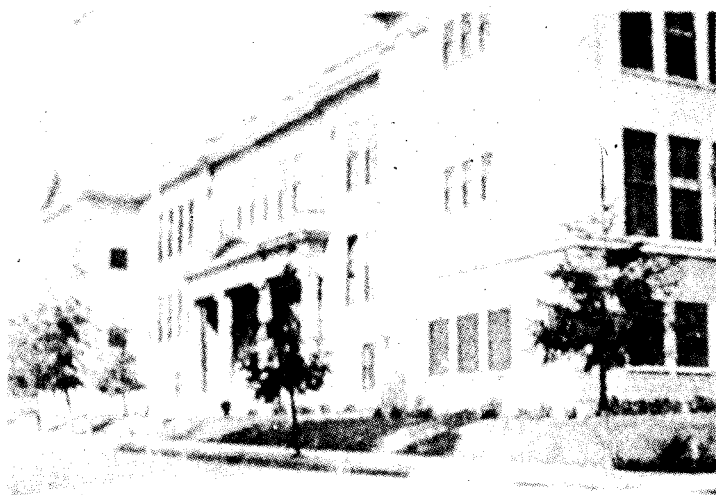
* หนังสือเดินทางเริ่มใช้ในปี พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) เขียนเป็น 4 ภาษา
ภายหลังการประชุมของสันนิบาตชาติ (League of Nations) เรื่องหนังสือเดินทาง (Passport)
เมื่อ พ.ศ. 2469 (ค.ศ. 1926) ได้กำหนดให้ทุกประเทศใช้หนังสือเดินทางเป็น 2 ภาษา
สำหรับไทยใช้ไทย-ฝรั่งเศส จนถึง พ.ศ. 2519 เปลี่ยนเป็นใช้ไทย-อังกฤษ (ข้อความจาก
อาฉิน จุลศิริวงศ์ ในหนังสือสราญรมย์)

พ.ศ. 2460 (ค.ศ. 1917)

"Behind Claremont Hotel, Berkeley"

(หลังโรงแรมแคลร์มอนต์, เมืองเบอร์คลีย์)

"2901 Hillegass Avenue, 1917." (2901 ถนนฮิลล์แกสส์ ค.ศ. 1917)

อุบลและแม่ไปโรงเรียนอเมริกัน ซึ่งเป็นโรงเรียนประถม

"Emerson School" (โรงเรียนประถมอเมริกัน)

"Arch in U.C." แม่ อุบล ประสิทธิ์
(ประสูติในมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย)

เดินทางไปสหรัฐฯ

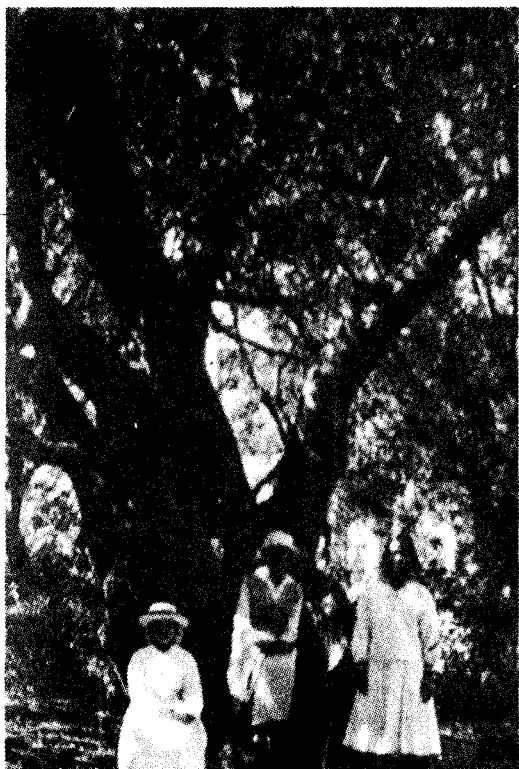
เมื่อปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2460 (ค.ศ. 1917) แม่ได้ออกเดินทางจากกรุงเทพ ฯ โดยเรือพร้อมกับแม่อุบล และนักเรียนชายอีกเกือบ 20 คน มีพระยาชินนทรภักดี ที่จะไปเป็นผู้ดูแลนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา เป็นผู้คุมไปพร้อมทั้งคุณหญิงซึ่งคุมมากตลอดเวลา การที่มีนักเรียนไปสหรัฐ ฯ มากเช่นนี้ เป็นเพราะเวลานั้นมีสงครามโลกครั้งแรก พ.ศ. 2457-2461 (ค.ศ. 1914-1918) และนักเรียนไทยไม่สามารถจะไปประเทศอังกฤษกัน เมื่อถึงสิงคโปร์แล้ว คณะนักเรียนไทยได้เปลี่ยนเรือไปฮ่องกง พักอยู่ที่ฮ่องกงหลายวัน เปลี่ยนเรือเป็นเรือญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง แล้วไปญี่ปุ่น หมูเกาะฮาวาย และหลังจากที่ได้เดินทาง 6 สัปดาห์ ถึงเมือง ซานฟรานซิสโก (San Francisco) ในต้นเดือนตุลาคม คณะชายไปฝั่งตะวันออกของสหรัฐฯ (East Coast) แต่ผู้หญิงสองคนให้อยู่ฝั่งตะวันตก (West Coast) ก่อน

อยู่เมืองเบอร์กลี (มลรัฐแคลิฟอร์เนีย) พ.ศ. 2460 (ค.ศ. 1917)

เมืองเบอร์กลี (Berkeley) เป็นเมืองเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับซานฟรานซิสโก เวลานั้นยังไม่มีสะพาน โกลเดนเกต (Golden Gate) ต้องลงเรือข้ามอ่าวซานฟรานซิสโกไปก่อน และ

"U.C. Campus, Berkeley California, 1918"
(บริเวณมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย, เบิร์กลีย์, แคลิฟอร์เนีย ค.ศ. 1918)
แม่ ไอตีฟ ดุบถ

"Ubol, Olive and I, California Oak"
(อุบล โอลิว และฉัน, ต้นโอ๊คแคลิฟอร์เนีย)
ในมหาวิทยาลัย

ขึ้นรถรางจึงจะถึงเมืองเบอร์คลี่ สัปดาห์แรกนักเรียนหญิงทั้งสองคนพักอยู่ที่โรงแรมแคลร์มอนต์ ในเมืองเบอร์คลี่

ต่อมาไปอยู่กับครอบครัวอดัมเสน (Adamsen) ดร. อดัมเสน เป็นแพทย์ และเคยสอนแม่ที่โรงเรียนพยาบาลศิริราช เวลานั้นยังอยู่เมืองไทย คุณหญิงชนินทร ฯ เป็นญาติกับ ดร. อดัมเสน ครอบครัวอดัมเสน มีลูกสาว 3 คน ชื่อ โอลีฟ (Olive) อีดิธ (Edith) และ ริตา (Rita) และลูกชายคนหนึ่งชื่อ อัลเบิร์ต (Albert) ซึ่งเวลานั้นไปเป็นทหารอยู่ ทุกคนพูดภาษาไทยได้ ตอนแรกครอบครัวนี้อยู่ถนนฮิลล์แกสส์

ลูกสาวอดัมเสนและ (หลวง) ประสิทธิ์ฯ ซึ่งเป็นนักเรียนไทยที่อยู่แคลิฟอร์เนียอยู่แล้ว เมื่อแม่มาถึงช่วยกันพาแม่และอุบลไปดูมหาวิทยาลัยของเมืองเบอร์คลี่ด้วย

ต่อมาครอบครัวอดัมเสน ย้ายบ้านไปอยู่ “2644 ถนนเอตนา, เบอร์คลี่, ก.ศ. 1918”

ที่เมืองเบอร์คลี่ มีพยาบาลอยู่ 2 คนที่เรียนจบแล้วและทำงานอยู่ คงเคยอยู่ที่บ้านอดัมเสน เพราะกลับมาเยี่ยมบ่อย ๆ คนหนึ่งชื่อ ดี ดีต่อมาจะอยู่สหรัฐฯ เลยไม่กลับเมืองไทย อีกคนชื่อพร้อม และจะกลับเมืองไทยพร้อมกับแม่ในปี พ.ศ. 2463 (ก.ศ. 1920)

อุบลและแม่มีเสื้อผ้าไม่กี่ชุด สำหรับวันอาทิตย์มีชุดพิเศษใส่ เวลานั้นเป็นสมัยที่แต่งแบบกะลาสีกัน อุบลและแม่ก็มีกันคนละชุด

"Backyard" (หลังบ้าน)

"The Baby" (เด็กเล็ก ๆ)

แม่ชอบ ไปนั่งเล่นหลังบ้านและชอบอุ้มเด็กเล็ก ๆ

"Ubol, Dee, Sangwan, Olive, Edith, Rita"
(อุบล ดี สังวาลย์ โออีฟ อีดิธ ริตา)

"Middy Blouses"

(ชุดกะลาสี)

ย้ายไปฝั่งตะวันออก พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918)

ตั้งแต่ต้นจุดหมายปลายทางของนักเรียนหญิงทั้งสองคือ ฝั่งตะวันออก ผู้ดูแลนักเรียนจึงจะต้องจัดให้ทั้งสองคนเดินทางต่อไป ที่แรกจะให้เดินทางพร้อมกับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาและนายเจียม ลิมปิชาติ (หลวงชาติตระการโกศล) ซึ่งอยู่ในขณะนักเรียนที่ออกมาจากกรุงเทพฯ พร้อมกับแม่ แต่ต้องรักษาอยู่ที่ญี่ปุ่นหลายเดือน ทั้งสองเป็นโรคสีดวงตา (Trachoma) และสหรัฐอเมริกาไม่อนุญาตให้ผู้ที่ เป็นโรคนี้นำเข้าในประเทศ แต่เมื่อพระองค์อาทิตย์ ฯ และนายเจียมมาถึง ซานฟรานซิสโก แม่เป็นไข้หวัด ไม่สามารถเดินทางไปได้ นักเรียนหญิงจึงต้องรอให้มีนักเรียนมาอีกคนหนึ่ง ตกลงอยู่ที่เมืองเบอร์กลีเกือบปีหนึ่ง เมื่ออยู่กับครอบครัวอดัมเสน แม่ควรได้รับเงินค่าใช้จ่ายส่วนตัวสัปดาห์ละ 1 เหรียญ แต่มีสภิสอดัมเสนให้ 4 เหรียญต่อเดือน ซึ่งทำให้ขาดทุนปีละ 4 เหรียญ ถึงอย่างไรก็ดี ครั้งแรกที่ได้รับ 4 เหรียญ แม่ตื่นเต้นมาก รีบไปซื้อกล้องถ่ายรูปแบบ “บ็อกซ์” (Box) ทันที เมื่อเดินทางไปฝั่งตะวันออกทางรถไฟ แม่เอากล้องนี้ใส่ไปในกระเป๋าसानโบใหญ่ซึ่งเป็นกระเป๋าส่ง กระเป๋านี้หายระหว่างทาง เคราะห์ดีรูปที่มีอยู่ไม่ได้หายไปด้วย

ในปี พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918) นั้น ทูลหม่อม ฯ ประทับอยู่เมืองบอสตัน และทรงศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด

ทูลหม่อม ฯ สนพระทัยในการเรียนการอยู่ของนักเรียนไทย
ทุกคน ทรงเป็นเหมือนผู้ดูแลนักเรียนอีกคนหนึ่ง ด้วยเหตุนี้
จึงเสด็จไปรับนักเรียน 8 คนที่มาใหม่ พร้อมทั้งนักเรียนหญิง
อีก 2 คน จากคณะที่เดินทางมาก่อน นักเรียนได้ขึ้นรถไฟจาก
ซานฟรานซิสโกวันที่ 17 กันยายน และมาถึงเมืองบอสตัน
วันที่ 21 กันยายน ในจำนวนนักเรียน 8 คนนี้มีหลวงถวิล-
เศรษฐพิณชยการด้วย หลวงถวิล ฯ และหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์
ซึ่งในระยะนั้นพักอยู่ที่แฟลคของทูลหม่อม ฯ ได้เขียนถึงเหตุ
การณ์ของคืน วันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918)
ทั้งสองคน ในคืนวันนั้นที่สถานีบอสตัน ทูลหม่อม ฯ และแม่
ได้พบกันครั้งแรก

เมืองฮาร์ตฟอร์ด มลรัฐคอนเนคติกัต (Hartford, Con- necticut) พ.ศ. 2461-2462 (ค.ศ. 1918-1919)

แม่อุบลและแม่พักอยู่ที่แฟลคของเจ้าคุณชินนทร ฯ
ที่ 44 ถนนแลงดอน, เคมบริดจ์ อยู่ก่อน และในวันที่ 28
กันยายน พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918) เจ้าคุณ ฯ ได้พานักเรียนหญิง
ทั้งสองไปเมืองฮาร์ตฟอร์ด ในมลรัฐคอนเนคติกัต

เมืองฮาร์ตฟอร์ดอยู่ 4-5 ชั่วโมงโดยรถไฟจากเมือง
บอสตัน แม่อุบลและแม่ไปอยู่กับครอบครัวสตรอง (Strong)
ซึ่งมี ตา ยาย และบอกให้เรียก อังเกิ้ล (ลุง) เฮนรี่ (Uncle Henry)
และ อานตี้ (ป้า) สตรอง (Aunt Strong)

ที่ถนนแดงคอน เคมบริดจ์

ครอบครัวสตรองเป็นญาติกับแฮมมิลโคล (Cole) อาจารย์ใหญ่
โรงเรียนวังหลัง เขาอยู่บ้านหลังหนึ่ง 18 ถนนอีสต์ กรีนฟีลด์
ซึ่งเป็นบ้านที่ครอบครัวอื่นอยู่ครั้งหนึ่งเป็นสัดส่วน แต่ละครอบ
ครัวมีทางเข้าของตัวเอง

วันแรกที่ฮาร์ตฟอร์ด 28 กันยายน พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918)

"Uncle Henry, Ubol, Aunty Strong, Sangwan"

(อั้งเค็ดเฮ็นรี อุบล อานต์สตรอง สังกวานย์)

"Uncle Henry and Ubol in the house"
(อังเคลเฮ็นรี่กับอุบลภายในบ้าน)

ที่เมืองฮาร์ตฟอร์ด

สามวันก่อนคริสต์มาส คือวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918) อากาศไม่หนาว ยังไม่มีหิมะ ทุลหม่อม ๆ เสด็จมาเยี่ยม และทรงพาพระองค์อาทิตย์ฯมาด้วย แต่พอถึงเดือนมกราคม หิมะก็ตกลงมามาก และแม่ได้เล่นเลื่อนน้ำแข็ง (Sled)

★ สามวันก่อนคริสต์มาส แม่ พูลหม่อมมา อุบล

อุบล พระองค์อาทิตย์ แม่

เมื่อถึงเดือนมีนาคม อุบลและแม่ได้รับเสื้อคลุมใหม่ สำหรับฤดู
ใบไม้ผลิ

ก้อนหิมะ
เมื่อหิมะตกครั้งสุดท้าย
ตุลห่อม ฯ อานต์สตรอง แม่

แต่น้ำหนาวยังไม่จบ เมื่อปลายมีนาคม พ.ศ. 2461 (ค.ศ.
1919) หิมะตกลงมาอย่างหนักอีกครั้งหนึ่ง

30 มีนาคม ค.ศ. 1919

ที่เมืองฮาร์ตฟอร์ด
มีสวนสาธารณะหลายแห่ง
เช่น สวนสาธารณะเอลิซาเบธ
(Elizabeth Park) และสวน
สาธารณะคินี (Kiney Park)

สวนสาธารณะเอลิซาเบธ (Elizabeth
Park)
"The Swing" (ชิงช้า)

สวนสาธารณะคีนีย์ (Kiney Park)

เมื่อไปอยู่ใหม่ ๆ อานตี้สตรองทำอาหารให้ทุกมือ และล้างชามเองด้วย อุบลและแม่เสนอว่าจะทำอาหารเช้าเอง อานตี้สตรองจะได้ไม่ต้องตื่นเช้านัก และจะล้างชามให้ด้วย อานตี้สตรองจะได้อ่านหนังสือพิมพ์ได้สบาย ๆ ด้วยระเบียบนี้ อุบลและแม่สามารถหุงข้าวและเจียวไข่ และบางครั้งยังไปตัดเนื้อเย็นที่อยู่ในตู้ เช่น ขาแกะมากินอีก เนื้อนี้เวลานั่งโต๊ะจะได้เพียงชิ้นเล็ก ๆ ไม่พอกับความหิวและความอร่อย

เวลาอยู่ที่เมืองฮาร์ตฟอร์ด อุบลและแม่ไปโรงเรียนนอร์ธ เวสเทิร์น (North Western) ซึ่งเป็นโรงเรียนประถม (Grammar School) มีชั้นเรียนถึงชั้น 8 (Grade 8) เท่านั้น แม่เรียนชั้น 6 และ 7 เด็กในโรงเรียนมีการเล่นต่าง ๆ ตามฤดูไป เช่น ในฤดูใบไม้ผลิเด็กผู้ชายจะเล่นลูกหิน เด็กผู้หญิงจะกระโดดเชือก หรือเล่นซ่อนหา ถึงแม่จะอายุมากกว่าเด็กในชั้นหลายปี แม่ก็เล่นไปกับเขาด้วย วันหนึ่งเมื่อเดินไปโรงเรียนกับแม่ อุบลมีเด็กผู้ชายมาล้อว่า “Chinese, Chinese” (เจ๊ก, เจ๊ก) แม่อุบลทำท่าโกรธ แม่ทำเฉย แต่พอเด็กคนนั้นมาใกล้ แม่เอาหนังสือเรียนที่ถืออยู่ตีหัว

แม่บอกว่าถึงแม้จะแก่มาก ตาและยายสตรองดีเหลือเกิน แต่แม่อยู่เมืองฮาร์ตฟอร์ดไม่ถึงปีก็ต้องจากไปอีก

หมั้น อยู่กับครอบครัวเคนท์ (Kent) ไปเที่ยวหน้าร้อน
พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919)

ตั้งแต่อยู่เมืองฮาร์ตฟอร์ด ทูลหม่อม ฯ เสด็จมาหา
บ่อย ๆ ในวันอาทิตย์ และบางครั้งก็ทรงพาแม่อุบลและแม่ไป
เที่ยว

พฤษภาคม พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919)

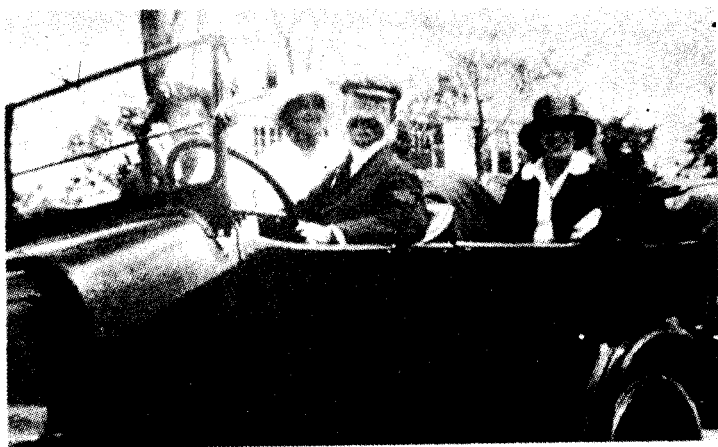
"June 29, 1919" (29 มิถุนายน ค.ศ. 1919)
ไปเที่ยวเมืองกลอสเตอร์ (Gloucester) มลรัฐแมสซาชูเซตต์
แม่ เบสส์ (Bess) ไครไม์ทราบ ทูลหม่อมฯ อุบล ไครไม์ทราบ

เจ้าคุณชนินทร ฯ แม่ พระองค์อาทิตย์ ฯ ทูลหม่อม ฯ แม่อุบล

ในที่สุดก็มีการหมั้นกันเงียบ ๆ ระหว่างทั้งสอง ทูลหม่อม ฯ
ทรงจัดการให้แม่ย้ายจากเมืองชาร์ดฟอร์ด ไป เมืองบอสตัน
→ ทรงหาครอบครัวหนึ่งคือครอบครัวเคนท์ให้แม่ไปอยู่ด้วย บ้าน
ของเขายู่ที่เบลมอนต์ ซึ่งอยู่ชานเมืองบอสตัน มิสเตอร์เคนท์
เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย แม่รู้สึกว่าเป็นอาจารย์วิชาคำนวณแต่
จำไม่ได้แน่

มิสเตอร์และมิสซิสเคนท์ มีหลานคนหนึ่งชื่อแคเธอรีน
(Catherine) แม่ย้ายไปอยู่กับครอบครัวเคนท์ กลาง ๆ เดือน
กรกฎาคม พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) เมื่อถึงเวลาหยุดหน้าร้อน
(Summer Vacation) แม่ก็ออกเดินทางไปพักผ่อนพร้อมกับ
→ มิสเตอร์ มิสซิสเคนท์ และ แคเธอรีน

"Starting From Belmont July 29, 1919"
(ออกเดินทางจากเบลมอนต์ 29 กรกฎาคม ค.ศ. 1919)

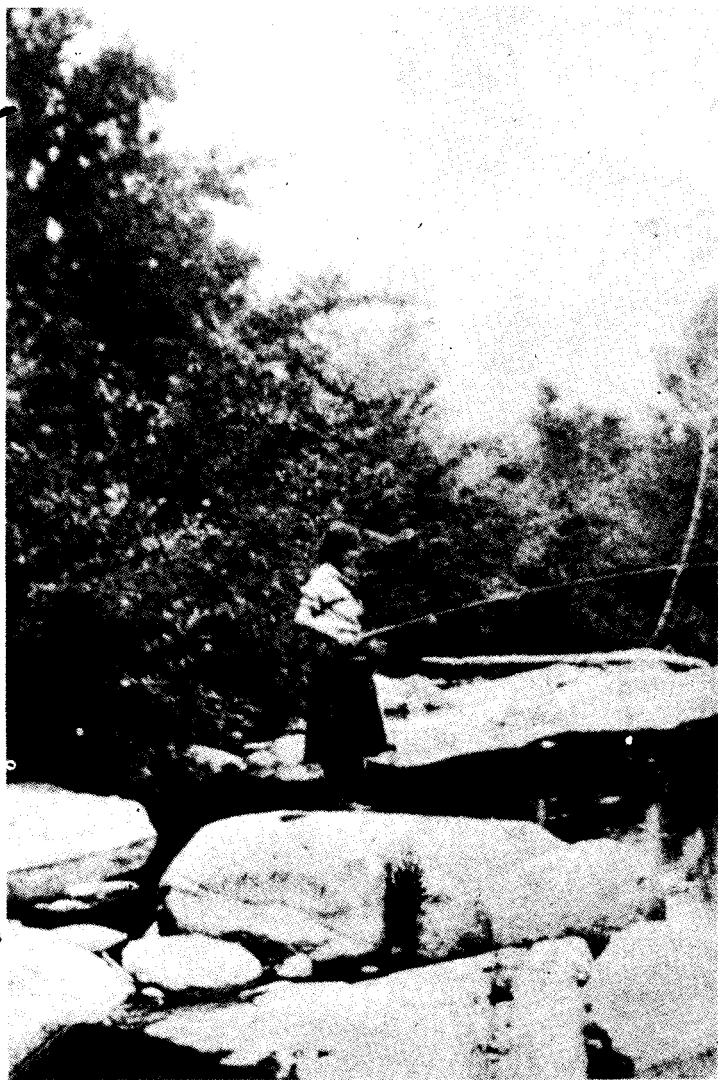
จากซ้ายไปขวา แคเธอรีน แม่ มิสเตอร์เคนท์ มิสซิสเคนท์

จุดหมายปลายทางคือ เกล็น (Glen) ในมลรัฐนิวแฮมป์เชียร์ ซึ่งเป็นที่ท่องเที่ยวเล็ก ๆ เกล็นอยู่ห่างจากเมืองบอสตันเพียง 200 กว่ากิโลเมตร แต่ถนนไม่ดี เมื่อเดินทางไปด้วยรถยนต์ ซึ่งมีสเตอร์เคนท์เป็นคนขับ ฝนตกมากทำให้ถนนลื่น มีสจิส เคนท์ก็กลัวมากลงจากรถและออกมาเดินข้างถนน จึงต้องค้าง กลางทางหนึ่งคืน

เกล็นเฮาส์ ซึ่งเป็นที่พักเป็นโรงแรมที่อยู่โดดเดี่ยว และจากโรงแรมจะมองเห็นเทือกเขาเพรสิเดนเชียล (Presidential Range) และไวท์เมาเทนส์ (White Mountains)

มีสเตอร์เคนท์ชอบตกปลา แม่ก็ลองไปตกด้วยที่แม่น้ำพีบอดี (Peabody River)

"No Luck !" (ไม่มีโชค!)

เมื่อทูลหม่อม ฯ ทรงว่างก็เสด็จตามมา และได้ทรงพาแม่ไปที่
น้ำตกเกล็น เอลลิส (Glen Ellis Falls)

"At the Glen Ellis Falls" (ที่น้ำตกเกล็น เอลลิส)

อีกครั้งหนึ่งไปขึ้นภูเขาเมานท์วอชิงตัน พร้อมทั้งครอบครัว
เคนท์ ต้องขึ้นรถม้าไปก่อนถึงครึ่งทาง

"At the Halfway House. Mt. Washington" (ที่เรือนพักครึ่งทางภูเขาเมานท์วอชิงตัน)

คนขับรถม้า มิสเตอร์เคนท์ มิสซิสเคนท์ แคเธอรีน แม่
พูลหม่อม ฯ คงทรงเป็นผู้ถ่ายภาพ

เมื่อลงจากรถม้าแล้ว เดินขึ้นถึงยอดเขาซึ่งสูง 1917 ม. ก้าง
1 คืบในโรงแรมที่มีอยู่ วันรุ่งขึ้นเดินลงจากยอดเขา ตลอดลง
มาจนถึงเกล็นเฮาส์ ทางสวยงาม แต่ชันพอใช้และไกล วันรุ่งขึ้น
แม่บอกว่าเมื่อยไปหมด พอถึงวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2462
(ค.ศ. 1919) ออกเดินทางด้วยรถยนต์กับครอบครัวเคนท์
จากรัฐนิวยอร์กไปรัฐเวอร์มอนต์ แล้วได้นำรถยนต์บรรทุก
ลงเรือใหญ่เพื่อข้ามทะเลสาบแชมเพลน ไปสู่รัฐนิวยอร์ก ไปอยู่ที่
เมืองท่องเที่ยวเล็กแพลซิด ทูลหม่อม ฯ เสด็จมาสมทบที่นั่น
และได้เที่ยวด้วยกันที่แม่น้ำและทะเลสาบออเซเบิล เทือกเขา
แอดิรอนแดคส์ และทะเลสาบอีกหลายแห่งของรัฐนิวยอร์ก
แล้วทูลหม่อม ฯ ก็ทรงพาแม่กลับเมืองบอสตัน

ในอัลบั้มรูปการไปเที่ยวครั้งนี้รูปส่วนมากจะเป็นทิว
ทัศน์ แม่เป็นผู้ถ่ายด้วยกล้องใหม่ ซึ่งทูลหม่อม ฯ เป็นผู้ประทาน
คำบรรยายนั้นเป็นลายพระหัตถ์ของทูลหม่อม ฯ

รูปสมัย พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919)

ที่เคเธอริน (ปัจจุบันมิตชีสฮิสตัน) ส่งมาให้แม่ 40 กว่าปีภายหลัง

เมืองเคมบริดจ์ มลรัฐแมสซาชูเซตต์ พ.ศ. 2462-2463
(ค.ศ. 1919-1920)

ทูลหม่อม ฯ ทรงจัดให้แม่ไปอยู่กับมิส เอมีลี (Emily) และมิสคอนสแตนซ์ วิลลิสตัน (Constance Williston) พี่น้องสองคนที่ 15 ถนนเบอร์คลี, เคมบริดจ์ เคมบริดจ์เป็นเมืองที่อยู่ตรงข้ามกับเมืองบอสตัน โดยมีแม่น้ำชาร์ลส์ (Charles River) กัน ที่บ้านนี้มีนางสาวแมรี สติมสัน (Mary Stimson) พักอยู่ด้วย แมรีเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยเรดคลิฟฟ์

แม่ มิสคอนสแตนซ์ มิสเอมีลี

"Kitty" . (ลูกแมว)

"A visit" (เยี่ยมเยียน)

เดินทางมายาน พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) ทูลหม่อม ฯ ทรงพา
แม่ไปเยี่ยมครอบครัวสตรง ที่เมืองฮาร์ดฟอร์ด

ในเดือนเดียวกันได้ทรงพาไปริมทะเล ที่มาร์เบิลเฮดเน็ค
(Marble Head Neck)

และแม่ได้ทดลองวิธีถ่ายรูป
รูปแปลก ๆ
เดือนพฤศจิกายน เสด็จ
ไปเมืองคอนคอร์ด มลรัฐ
แมสซาชูเซตส์

*"Bunker Hill Monument,
November 1919
Concord, Mass."*

(อนุสาวรีย์บังก์เฮิลล์,
พฤศจิกายน ค.ศ. 1919
คอนคอร์ด, แมสซาชูเซตส์)

ในเดือนธันวาคม แม่ไปร่วมงานเลี้ยงคริสต์มาส ที่บ้านคายาย
 สตรอง ที่เมืองชาร์ตฟอร์ด ตอนนี้มีนักเรียนไทยหญิงมาใหม่
 3 คน แม่ไสว เป็นข้าหลวงทูลหม่อมหญิง ๑ อายุน้อยมาก
 13-14 ปี ต่อมาได้เรียนเป็นครู แม่ลำยองเป็นนักเรียนทุนส่วน
 ตัว แม่จ่านงเป็นลูกพระยาดำรง ๑ ทูลหม่อม ๑ เป็นผู้รับสั่ง
 ให้คล้าย ๆ กับมาแทนแม่ แม่อุบลหลังจากแม่ไปจากเมือง
 ชาร์ตฟอร์ดแล้วยังอยู่ต่ออีก และต่อมาภายหลังได้เรียนเป็น
 ผู้ปฏิบัติการห้องทดลอง (Laboratorial Technician) ในโรง
 พยาบาล และได้สมรสกับหลวงลิ ๑ แม่หวานเป็นนักเรียน
 พยาบาลซึ่งอยู่ที่สหรัฐฯ ก่อนแม่

จากซ้ายไปขวา แม่ไสว อานต์สตรอง แม่ลำยอง แม่จ่านง อังเคลเอ็นรี แม่ แม่อุบล แม่หวาน

เดือนมกราคม พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1920) มีหิมะมากที่เคมบริดจ์ตามเคย

ระหว่างที่อยู่บ้านมิสวิลลิสตัน แม่ได้เรียนพีชคณิต ภาษาลาติน ภาษาฝรั่งเศส กับมิสคอนสแตนซ์ สำหรับภาษาฝรั่งเศสนั้น มีอาจารย์พิเศษมาอีกคนหนึ่ง ส่วนภาษาอังกฤษแม่ไปเรียนที่โรงเรียนสอนพิเศษของมิสจอห์นสัน (Miss Johnson's Tutoring School) ซึ่งมีนักเรียนอยู่ประมาณ 10 คน ที่นั่นแม่ได้ทำความรู้จักกับมิสเบ็ตตี้ ดูเมน (Miss Betty Dumaine) ซึ่งเวลานั้นกำลังกวาดวิชาเพื่อเข้ามหาวิทยาลัย มิสดูเมนเชิญแม่ไปค้างที่บ้านเขาที่คอนคอร์ด์ด้วย ต่อมาภายหลังเธอได้มาเมืองไทยบ่อย และได้ช่วยเหลือในการกุศล ที่เมืองไทยเรียกกันว่า “พระสหาย” นอกจากการเรียนในห้องเรียน ทูลหม่อมฯ ได้ทรงจัดให้มีแหล่หม่อมคนหนึ่งมาพาแม่ไปตามพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ และอธิบายภาพที่แสดงไว้ แหล่หม่อมนี้คงชอบจิตรกรฝรั่งเศส โกโรต์ (Corot) และมีญีต์ (Millet) มาก เพราะอธิบายภาพได้อย่างประทับใจจนถึงทุกวันนี้แม่จึงชอบรูปภาพของโกโรต์ และมีญีต์

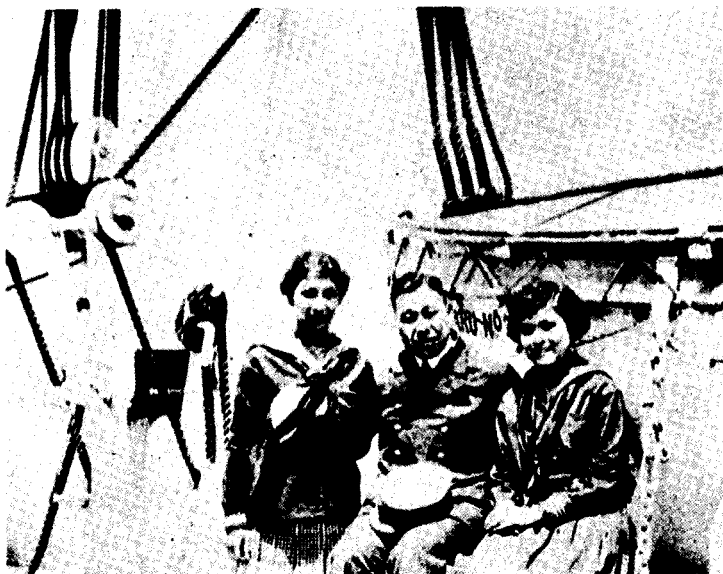
กลับกรุงเทพฯ พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920)

สมเด็จพระพันปี ฯ สวรรคต วันที่ 20 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) ทูลหม่อม ฯ จึงเสด็จกลับเมืองไทย เพื่อถวายพระเพลิงพร้อมกับเจ้าคุณชนินทร ฯ ในขณะเดียวกัน ทูลหม่อม ฯ ทรงขอพระบรมราชานุญาตเสกสมรสกับแม่ และเมื่อทรงได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ได้จัดให้แม่ตามกลับมาเมืองไทยพร้อมกับมิสเบสส์ บุสเก็ตต์ (Miss Bess Bousquet)

ก่อนออกเดินทางกลับเมืองไทย

ที่ซานฟรานซิสโก พร้อมมาสมทบแม่และเบสส์ เพื่อลงเรือ
ญี่ปุ่น เอส.เอส.เต็นโย มารุ (S.S. Tenyo Maru)

"Prom, Capt. Maki, Sangwan"

(พร้อม กับตันมากิ สังวาลย์)

"Prom, Capt. Maki, Sangwan"

(พร้อม กับตันมากิ สังวาลย์)

"Captain, Sangwan, Sauchelli"

(กับตัน สังวาลย์ ไชเคลลี) ไชเคลลีเป็นผู้โดยสารคนหนึ่ง

"On the boat" (บนเรือ)

พร้อม แม่ เบตส์

"Prom, Sauchelli, Sangwan"

(พร้อม โขเคลลี สังวาลย์)

แม่เด็กคนหนึ่ง โชเคลดี

โชเคลดี แม่พร้อม เบสส์

"A lazy life on board S.S. Ienyo Maru"

(พักผ่อนบนเรือเอส.เอส. เต็นโย มารู)

"Snapshots"

(ถ่ายภาพ)

"The Siamese Twins"
(ฝาแฝดสยาม)

เรือไปหยุดที่หมู่เกาะชาวาย แม่ไปเล่นน้ำที่หาดไวคิกิ

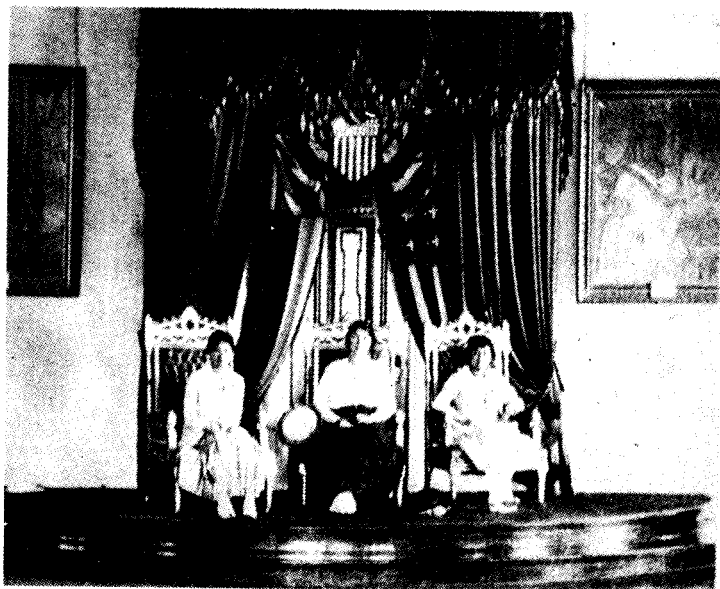

"Between Beauties" (ระหว่างคนงาม)

"Waikiki Beach" (หาดไวคิกิ)

ที่ฮอโนลูลู แม่ไปดูวังเก่า

"The Palace, Honolulu, The Queens of Hearts"

(ตามควีนโพแดงในวังเก่าฮอโนลูลู)

ต่อมาเรือไปญี่ปุ่น แม่ต้องอยู่ที่ญี่ปุ่น 3 สัปดาห์ เพื่อเปลี่ยนเรือ
แม่ได้ไปที่สถานทูตไทยซึ่งมีพระยาจำนงฯ เป็นทูตอยู่เวลานั้น
และได้ไปเที่ยวหลายแห่ง

"Garden in Fujiya Hotel" (สวนในโรงแรมฟูจิยา) แม่น้ำบนราวสะพาน
 "Nara lanterns" (ตะเกียงโคมเมืองนารา)

"A mushroom" (ต้นเห็ด) แม่น้ำจ้อย

"Nara sacred deer"
(กวางศักดิ์สิทธิ์เมืองนารา)

"At the zoo Kyoto"
(ที่สวนสัตว์เมืองเกียวโต)

"Hozu River" (แม่น้ำโฮซุ)

“Arashiyama” (น้ำตกอราชิยามา)

"A bit of the rapid"

(ส่วนหนึ่งของน้ำตก)

“Gunabe” สุกี้ยากี้

เรือที่ขึ้นจากญี่ปุ่นไปแควที่เซี่ยงไฮ้ (Shanghai) ทูลหม่อมฯ ได้เขียนบอกหม่อมแคเธอรีนไว้ว่าแม่จะผ่านเซี่ยงไฮ้ หม่อมแคเธอรีนเป็นหม่อมของทูลหม่อมเล็ก (สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ พระราชโอรสพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระพันปีฯ) ซึ่งเพิ่งหย่าร้างกันและมาอยู่ที่เซี่ยงไฮ้ ทูลหม่อมฯ ทรงรักทูลหม่อมเล็กมาก และคุ้นเคยกับหม่อมแคเธอรีนอย่างดี หม่อมแคเธอรีนมารับแม่ที่ทำเรือและชวนไปบ้าน

ที่บ้านหม่อม แคเธอรีน ถ่ายกับชวน

"Little Blackie" (เจ้าแบล็คกีน้อย)

นางพยาบาลซึ่งมาอยู่เป็นเพื่อนหม่อมแคเธอรีน

แม่มาถึงกรุงเทพ ฯ เดือนกรกฎาคม และได้พักที่คานักเขียวในวังสระปทุม

“Shanghai May 24, 1920” ที่บ้านหม่อมแคเธอรีน
(เขียนไว้ 24 พฤษภาคม ค.ศ. 1920)

กันยายน พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920) ได้เสด็จไปทรงงานในห้วง
ทดลองของโรงพยาบาลศิริราช ในด้านที่ทรงทำอยู่ที่ฮาร์วาร์ด
กล่าวคือเรื่องอะมีบา และเชื้อมาเลเรีย ในระยะนั้นทรงสอนวิชา
จุลกายวิภาคศาสตร์ (Histology) ให้แก่นักเรียนแพทย์ ที่คณะ
อักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ด้วย และทรงเขียนบทความ
สำหรับกรมสาธารณสุข นอกนั้นได้ทรงช่วยในเรื่องหาที่ดินและ
หาทุนสร้างตึกเรียนและตึกคนไข้ โดยทรงช่วยออกประทาน
ให้ส่วนหนึ่ง และทรงจัดและประทานทุนให้แก่นักเรียนแพทย์
และวิทยาศาสตร์ของมหาวิทยาลัย และผู้ที่ทรงเลือกเองอีก
ถึงอย่างไรก็ดีตามที่เห็นได้จากอัลบั้มของแม่ ทูลหม่อม ฯ
ได้ทรงพาแม่และเบสส์ บุสเก็ต ไปนครปฐม อยุธยา นนทบุรี

จากนั้นแม่กลับไปหามิสเบลลาท์ (Miss Blount) ซึ่งเคย
เป็นครูสอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนวังหลัง ก่อนแม่ไปสหรัฐ ฯ
เพื่อเรียนภาษาอังกฤษและฝึกคณิตเพิ่มเติม

เมื่อวันที่ 10 กันยายน (ซึ่งเป็นวันคล้ายวันพระราช
สมภพของสมเด็จพระพันวัสสา ฯ) พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920)
ทูลหม่อม ฯ ได้ทรงอภิเษกสมรสกับแม่ที่วังสระปทุม โดย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาพระราช
ทานน้ำสังข์ อีก 8 วันภายหลัง เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)
ได้จัดการเลี้ยงอาหารถวายที่บ้านอย่างหรูหรา เมื่อถามแม่ว่า
ทำไมจึงได้เลี้ยงถวาย แม่ตอบว่าเวลานั้น เจ้าพระยายมราชเป็น

"Landing at Wat Sow Tong Torng Nonburi"

(ขึ้นบกที่วัดเสาธงทอง นนทบุรี)

นายกเทศมนตรีของกรุงเทพ ฯ และคงเป็นเพราะทูลหม่อม ฯ
ได้ทรงช่วยเหลือลูกของท่านสองคนขณะที่อยู่สหรัฐ ฯ ก็
นายประสพ สุขุม (พระพิศาลสุขุมวิท) และนายประดิษฐ์ สุขุม
(หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์)

หลังจากที่แม่คำถึงแก่กรรมไปแล้ว “บ้าน” เก่าลง
ทุกวัน เพราะไม่มีการซ่อมแซมเลย ในที่สุดก็อยู่ในสภาพที่
ต่อไปไม่ได้เพราะน้ำกลัวจะพังลงมา ตรงข้ามมีที่ดินแคบ ๆ

แต่ยาว (20 x 40 เมตร) อยู่ผืนหนึ่ง คงเคยมีบ้านอยู่แต่เจ้าของ
รื้อเอาไปแล้ว มีเหลือแต่กระต๊อบเล็กหลังหนึ่ง ป้าช่วยจึงขอไป
อาศัยอยู่กับถมยา และยายผา เมื่อแม่กลับมา พ.ศ. 2463
(ค.ศ. 1920) และได้แต่งงานกับทูลหม่อม ๆ ทูลหม่อม ๆ
ทรงซื้อที่นี้ประทานป้าช่วย ถมยาเขียนแปลนบ้านซึ่งทูลหม่อม ๆ
ทรงให้สร้างประทาน ป้าช่วยอยู่ที่บ้านนี้เรื่อยมา และได้ถึงแก่
กรรมประมาณปี พ.ศ. 2473 (ค.ศ. 1930) แม่ได้ยกบ้านนี้
ให้จวน (หลานของป้ามา) แต่ขณะนั้นจวนอยู่ในวังสระปทุม
จึงให้พี่สาวชื่อเจือไปอยู่ เดียวนี้จวนออกจากวังแล้วและพักอยู่ที่
นั้น

เดินทางออกจากเมืองไทย

เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920) ทูล
หม่อม ๆ และแม่ซึ่งขณะนี้เป็น หม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา
ได้ออกเดินทางด้วยรถไฟพร้อมทั้งเจ้าคุณชนินทรฯ เบสส์
บุสเก็ต และนายแพทย์เฉลิม พรหมมาส “ระหว่างที่ทรงศึกษา
อยู่ในห้องทดลองที่ศิริราช ทรงเห็นว่าวิธีการทำงานของแพทย์ที่
ประจำห้องทดลองคนหนึ่งเป็นที่น่ายกย่อง เมื่อพระองค์เสด็จ
กลับไปฮาร์วาร์ด เพื่อศึกษาต่อทรงให้แพทย์ผู้นี้ตามเสด็จไป
โดยประทานทุนส่วนพระองค์ต่างหากอีกทุนหนึ่ง ผู้ที่ได้รับคัด
เลือกคนนี้ในเวลานี้เป็นหัวหน้าสาขา ๆ หนึ่งในคณะแพทย -
ศาสตร์”*

"A Hill at Songkla" (เนินเขาที่สงขลา)

"Rat & Cat Islands Songkla" (เกาะหนูและเกาะแมวที่สงขลา)

ขณะเดินทางไปถึงทุ่งสง ได้ค้างที่โรงแรมรถไฟหนึ่งคืน
แล้วไปอยู่ที่สงขลาหลายคืน

* "The Service to Medicine in Siam, rendered by His Royal Highness
Prince Mahidol of Songkla, C.P.H., M.D. (Harvard)" โดย A.G. Ellis หน้า
170-171

การแต่งกายของแม่

เมื่อแม่เป็นเด็กอยู่ที่บ้านฝั่งธนบุรี เวลาต้องแต่งตัวเรียบร้อยคือเมื่อไปวัดดอนก่หรือไปบ้านพ่อชู้ แม่จะนุ่งผ้าโจงกระเบน แต่เวลาอยู่บ้านบางครั้งก็นุ่งกางเกงขาก๊วย ซึ่งเป็นกางเกงผ้าธรรมดา ๆ ขาสั้นส่วน เมื่อไปโรงเรียนแล้วก็นุ่งผ้าโจงกระเบน เมื่อไปสภารัฐถึงแม้ว่าจะได้ตัดเสื้อแบบสากลแล้วหลายชุด แม่และแม่อุบลก็ยังต้องนุ่งผ้าโจงกระเบนตลอดเวลาที่เดินทาง เมื่อถึงสภารัฐฯ แล้วจึงได้แต่งเสื้อกระโปรง เมื่อเดินทางกลับเมืองไทยเพื่อแต่งงาน แม่แต่งเหม่มมาตลอด เมื่อถึงเมืองไทยก็นุ่งผ้าโจงกระเบนอย่างเคย ตอนนั้นต้องไว้ทุกข์ทูลหม่อมเล็ก ซึ่งทิวศคอย่างยิ่งกัณฑ์หนึ่งเมื่อเดือนมิถุนายน เมื่อออกเดินทางไปสงขลาเพื่อไปเมืองนอกแมียังนุ่งผ้าโจงกระเบนอยู่ แต่เมื่อรถไปถึงปีนังแล้วแม่ก็แต่งเหม่ม

จะสังเกตว่าแม่ใส่หมวกอยู่เสมอ ในสมัยนั้นเมื่อออกจากบ้านสุภาพสตรีจะต้องใส่หมวกเสมอไป จะมาเลิกนิยมใช้กันตอนสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. 2482-2488 (ค.ศ.1939-1945)

การเลิกนุ่งผ้าโจงกระเบนมาเป็นนุ่งผ้าซิ่นมีขึ้นในต้น ๆ รัชกาลที่ 6 เมื่อแม่กลับมาเมืองไทยในปี พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923) แม่เริ่มนุ่งผ้าซิ่น

เดินทางไปยุโรปแล้วไปสหรัฐฯ

ขณะเดินทางไปขึ้นเรือที่ปีนัง แม่ได้ฉลองวันเกิดอายุ 20 ปี เมื่อวันที่ 21 ตุลาคมที่นั่น แม่บอกว่าจำได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ดื่มแชมเปญมากจนรู้สึกไม่สบาย

เรือแวะเกาะลังกาและคณะได้ดูเมืองโคลัมโบ และขึ้นรถไปถึงเมืองแคนดี้ ซึ่งมีวัดที่มีพระบรมสารีริกธาตุ

โคลัมโบ

ระหว่างที่เดินทางด้วยเรือของเดนมาร์ก “จูตแลนด์” (Jutlandia) ทูลหม่อม ฯ จะทรงงานอยู่เสมอ ดังที่แม่ถ่ายรูปไว้

เมื่อเรือถึงเจนัว (Genoa) แล้ว คณะเดินทางขึ้นรถไฟไปโลซานน์ (Lausanne) ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ครั้งแรกที่ทรงพักเมืองนี้ ทูลหม่อม ฯ ทรงเลือกโรงแรมที่ใหญ่และโก้ที่สุดเป็นที่พักคือ โรงแรมโบริวาช ทูลหม่อม ฯ ทรงพาคณะไปเที่ยวเบอร์น (Bern) เมืองหลวงของประเทศด้วย ที่นั่นมีนักเรียนไทยอยู่บางคนที่ต้องเข้ามาอาศัยอยู่และเรียนต่อระหว่างสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ต่อมาทรงพาไปประเทศฝรั่งเศส ชมเมืองปารีส แร็งส์ (Reims) ซัวส์ซอง (Soisson) และสถานที่ที่เป็นสนามรบในสงครามโลก แล้วก็ไปอังกฤษ และลงเรือไปสหรัฐอเมริกา

สหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2463-2464 (ค.ศ. 1920-1921)

ทูลหม่อม ฯ และแม่ไปถึงเมืองบอสตัน ปลาย ๆ ปี ค.ศ. 1920 และไปอยู่แฟลตเดิมของทูลหม่อม ฯ ที่ 329 ถนนลองวู้ด บอสตัน ทูลหม่อม ฯ เสด็จไปศึกษาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ที่ฮาร์วาร์ด และที่เอ็มไอที (MIT - Massachusetts Institute of Technology) และทรงจัดให้แม่ไปเข้าวิทยาลัยซิมมอนส์ (Simmons College) ที่บอสตัน เป็นนักเรียนพิเศษในหลักสูตรเตรียมพยาบาลซึ่งมีวิชาเช่น เคมี โภชนาการ อยู่ประมาณเทอมหนึ่ง และได้สอบไล่ด้วย

*"Entrance to Temple
of the Tooth, Kandy"*

(ทางเข้าวัดพระทันตธาตุ,
เมืองแคนดี้)

"Work on Jutlandia"

(ทรงงานบนเรือจัตแลนด์)

หลังจากที่เรียนที่วิทยาลัยชิมนอนส์จบแล้ว ทุกหม่อม ๆ ทรง
ให้แม่ไปเรียนการสาธารณสุขเกี่ยวกับโรงเรียน (School health)
ในภาคฤดูร้อนของเอ็มไอทีต่อไป

"Prof. Turner and students (Summer 1921 MIT)"

(ศาสตราจารย์เทอร์เนอร์กับนักศึกษา-ฤดูร้อน ค.ศ. 1921 เอ็มไอที)

กับเพื่อน 2 คน จาก เอ็มไอที

ทุลหม่อม ฯ ทรงเรียนจบและทรงได้รับประกาศนียบัตรการ
สาธารณสุข (Certificate of Public Health C.P.H.) เมื่อปลายเดือน
มิถุนายน แต่ยังทรงค้นคว้าทางด้านสาธารณสุขต่อมาอีก และ
ต้องเสด็จสำรวจที่ขังน้ำต่าง ๆ และบางครั้งทรงพาแม่ไปด้วย

"Heskel Lake Outlet" (อ่างระบายน้ำทะเลสาบเฮสเคด)

"Fresh Pond" (เฟรชพอนด์) แม่ นายประสพ สุขุม (พระพิศาลสุขุมวิท) เจ้าคุณชนินทร์ ฯ

หน้าร้อนได้ไปที่เมืองกลอสเตอร์ ซึ่งเป็นที่สถานทูตไปพักผ่อน
กัน

“Gloucester” (กลอสเตอร์) กับแม่จ๋านง

วิต เป็นลูกเจ้าคุณและคุณหญิงเมธาฯ เจ้าคุณไปเป็นผู้ดูแล
นักเรียนต่อจากเจ้าคุณชนินทร ฯ

“Little Witt”
(หนูน้อยวิต)

“With the Foots”

(กับครอบครัวฟุต)

ครอบครัวฟุตเป็นเพื่อนของทุกคน

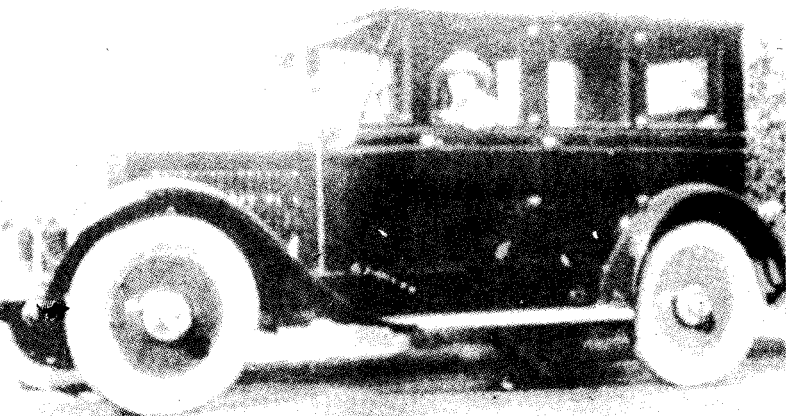
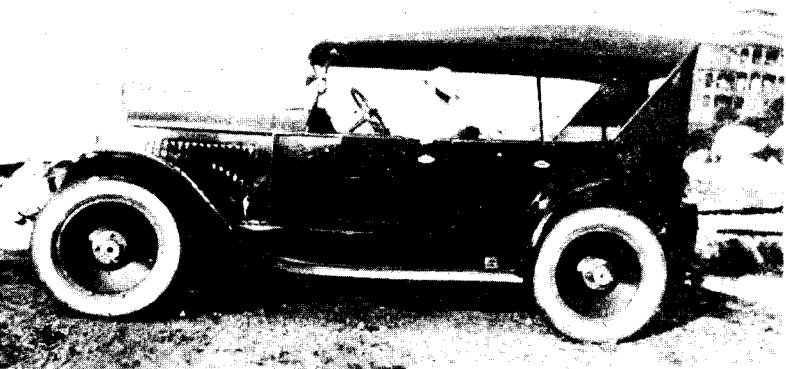

รถเปิดประทุนคันแรกนั้นทูลหม่อม ๑ ได้ไปเปลี่ยน (turn in)
เป็นรถเก๋งซึ่งได้ส่งไปถวายสมเด็จพระพันวัสสา ๑ เมื่อออกจาก
อเมริกา

“In the land of tall buildings” (ในแผ่นดินที่เต็มไปด้วยตึกสูง) นิวยอร์ก ค.ศ. 1921
ถ่ายกับหลวงนารถบัญชา (พระยาวิฑูรธรรมพินิต) ซึ่งเดินทางไปสหรัฐฯ พร้อมกับแม่ และไป
เรียนกฎหมาย และหมอเจิม พรหมมาส

แม่ได้หัดขับรถยนต์ด้วย “Packard and Old legation” (รถแฟคการด์ที่หน้าสถานทูตเก่า)
“Packard Sedan” (รถเก๋งแฟคการด์ ซีดาน)

ออกเดินทางจากสหรัฐอเมริกา อังกฤษ

ทูลหม่อม ฯ แม่ และเจ้าคุณชนินทรฯ ออกเดินทางจาก
เมืองบอสตัน วันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2464 (ค.ศ. 1921)

แม่ มิสซิสแจ็กสัน มิสเตอร์แจ็กสัน ซึ่งเป็นผู้ร่วมเดินทางบนเรือ เอส.เอส.วินเฟรเดียน

"Leaving Boston"

(ออกเดินทางจากเมืองบอสตัน)

ทูลหม่อม ฯ และแม่มาพักอยู่อังกฤษ

พระองค์หนู (พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์) เป็น
พระโอรสของทูลหม่อมเล็ก และหม่อมแคเธอรีน

"Kew garden"

(สวนคิว)

คุณหญิงบุรี ฯ แม่ พระองค์หนู ข้าราชการสถานทูต

เดินทางในยุโรป พ.ศ. 2464-2465 (ค.ศ. 1921-1922)

ในยุโรปทูลหม่อม ฯ และแม่ ได้ทรงเดินทางอย่างนักท่องเที่ยวและผู้ดูงานพร้อม ๆ กัน เดือนตุลาคม พ.ศ. 2464 (ค.ศ. 1921) เสด็จปารีส แวร์ซาย นองซี ในประเทศฝรั่งเศส ในประเทศอังกฤษเสด็จเที่ยวปราสาทวินด์เซอร์ และทรงทอดพระเนตรโรงพยาบาลต่าง ๆ ระหว่างที่อยู่อังกฤษทูลหม่อม ฯ ทรงจัดให้แม่ไปดูงานหนึ่งสัปดาห์ที่โรงพยาบาลผดุงครรภ์ควีนแมรี

เมื่อเดือนพฤษภาคม ปี พ.ศ. 2464 (ค.ศ. 1921) ได้มีการติดต่อทางการระหว่างเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ และมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ (Rockefeller) เพื่อขอความช่วยเหลือในด้านจัดการเรียนของนักเรียนแพทย์ในเดือนกรกฎาคม ประธานของมูลนิธิฯ นายวินเซนต์ (President Vincent) ได้ตอบว่าผู้อำนวยการของแผนกการศึกษาการแพทย์ ดร.เพียร์ซ (Dr. Pearce) อาจมาเมืองไทย ในปลายเดือนตุลาคม ดร.เพียร์ซมาถึงกรุงเทพฯ และได้พักอยู่ 1 สัปดาห์ เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้ขอให้ช่วยเสนอโครงการเพื่อทำให้การเรียนของแพทย์ดีขึ้น ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2464 (ค.ศ. 1922) ดร.เพียร์ซ ได้ส่งข้อเสนอมายังเสนาบดี และวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ที่ลอนดอน ทูลหม่อม ฯ ได้เสด็จเข้าประชุมกับประธานวินเซนต์ และดร.โรส (Dr. Rose) ซึ่งเป็นผู้อำนวยการแผนกสาธารณสุขระหว่างประเทศ วันที่ 25 กุมภาพันธ์ ทูลหม่อม ฯ ได้ทรงประชุมอีกครั้งกับประธานวินเซนต์ ณ เมือง

บนหอไอเฟล (Tour Eiffel)

บนหอไอเฟล

ทูลหม่อมฯ และหลวงจุฑา ซึ่งเรียนชีววิทยาจากสหรัฐอเมริกา และซึ่งทูลหม่อมฯ ทรงส่งให้เรียน
การประมงต่อ

เบอร์น ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ในเรื่องการตั้งโรงเรียนแพทย์
ที่ทันสมัย ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2465 (ค.ศ. 1922) เสนาบดี
กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งทูลหม่อมฯ เป็นประธานกรรมการ
ในเรื่องนี้ และในเดือนสิงหาคมได้แต่งตั้งให้ทรงเป็นผู้แทนของ
ตน ในเดือนตุลาคม ทูลหม่อมฯ ก็ทรงพบกับดร.เพียร์ชครั้ง
แรกที่เมืองปารีส ในระยะนั้นทูลหม่อมฯ จึงต้องทรงเดินทาง
มากเพื่อเจรจาเรื่องการร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ แม่ก็ได้
ติดตามไปทุกหนทุกแห่ง และทูลหม่อมฯ ได้ทรงถือโอกาสพา
แม่เที่ยวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้กับเมืองที่ต้องเสด็จไปทรงงานด้วย
เช่น เมืองเบอร์ลิน ในประเทศเยอรมนี อินเตอร์ลาเคน ใน
ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ มิลาน ปาเวีย rome ทิโวลี ในประเทศ
อิตาลี

"St. Peter" (เซนต์ปีเตอร์)

โบสถ์เซนต์ปีเตอร์ที่โรม เจ้าคุณชนินทรฯ แม่ พระพหิตธานุภา

แม่ที่โรม

“Certosa di Pavia” ที่เมืองปาวีอา

กลับเมืองไทยเพื่อรับทูลหม่อมหญิง ฯ ออกไปรักษา พระองค์

ทูลหม่อมหญิง ฯ ประชวรพระวักกะ (ไต) ทูลหม่อม ฯ
และแม่จึงเสด็จกลับมากรุงเทพ ฯ เพื่อตามเสด็จออกไปประเทศ
อังกฤษ ในปี พ.ศ. 2465 (ค.ศ. 1922) เพื่อให้แพทย์ทำการผ่า
ตัดถวาย เรือซีแลนเดีย ไปแวนที่อียิปต์ ทูลหม่อม ฯ และแม่
เสด็จไปทอดพระเนตรปิรามิด และทรงอุฐด้วย

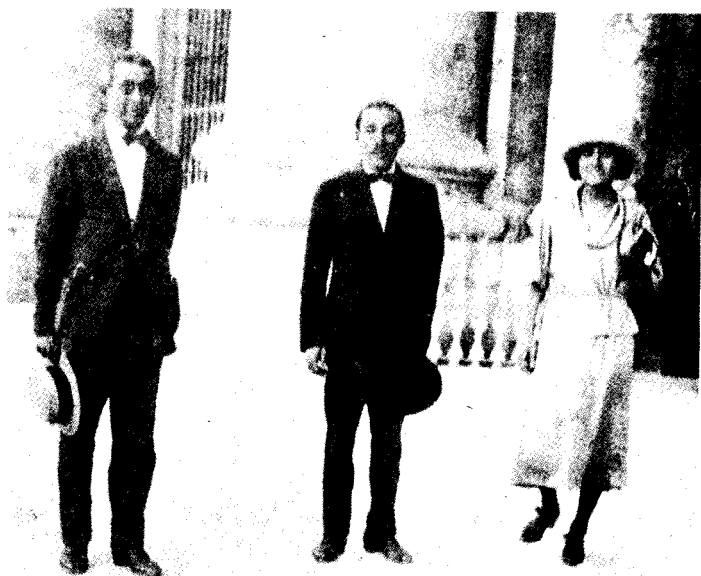
บนเรือแม่ได้เล่นกอล์ฟ (Deck Golf)

“To the Second Hole” (หลุมที่สอง)

ผู้ที่ตามเสด็จทูลหม่อมหญิง ฯ มีกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ หม่อมเจ้าหญิงสุภาภรณ์ ไซยนต์ และคุณพัว สุจริตกุล (ปัจจุบัน ท่านผู้หญิงพัว อนุรักษ์ราชมณเฑียร) ทูลหม่อม ฯ นั้นทรงมี เจ้าคุณชนินทร ฯ ตามเสด็จเช่นเคย

ทั้งคณะขึ้นจากเรือที่อิตาลี และเดินทางไปยังอังกฤษด้วย รถไฟ เมื่อทูลหม่อมหญิง ฯ ได้ทรงรับการผ่าตัดเอาพระวักกะ ออกข้างหนึ่งเสร็จแล้ว เสด็จประเทศฝรั่งเศสเพื่อทรงพักฟื้น ทูลหม่อม ฯ และแม่ตามเสด็จด้วย และทรงพักกันที่โรงแรม

พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์ กฤดากร กรมอนุวัตร ฯ แม่
(อัครราชทูต ณ กรุงปารีส)

บัวส์เดอบูโลญ (Hôtel du Bois de Boulogne) ที่ปารีส ทูลหม่อม ฯ
ประจวบฯ มาจึงต้องขอให้เสด็จในกรมชยันนาท ฯ เสด็จออกมา
ดูแลทูลหม่อมหญิง ฯ แทน ทูลหม่อม ฯ และแม่ทรงย้ายจาก
โรงแรมไปประทับที่สถานทูต ทูลหม่อมหญิง ฯ ก็เสด็จไปทาง
ใต้ของฝรั่งเศสที่นิซ และมอนติ-คาร์โล เมื่อทรงทูลเถาขึ้น
ทูลหม่อม ฯ ก็เสด็จตามไปกับแม่ เสด็จในกรม ฯ ก็มาทรงรับ
หน้าที่ที่นั่น เดือนเมษายน พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923) เสด็จกลับ
ลอนดอน

“Pongnat” (พงศ์นารถ)

ประเทศอังกฤษ

พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923) ทูลหม่อม ฯ ทรงมีพระประสงค์จะเรียนแพทย์ที่ทรงเริ่มไว้ที่สหรัฐ ฯ ให้จบ เนื่องจากเห็นว่าที่ลอนดอนไม่ยอมให้ทรงเรียนเพียงอีก 2 ปี แต่จะให้ทรงเรียนอีก 3 ปี และประกอบด้วยทรงทราบว่าทรงมีเวลาน้อย ได้เสด็จไปทรงเรียนที่เอดินเบอระ ในสกอตแลนด์ซึ่งยอมให้ทรงศึกษาเพียง 2 ปี แต่อากาศที่เอดินเบอระหนาวมาก ทำให้ประชวรจึงต้องทรงเลิกเรียนที่นั่น ระหว่างที่ประทับอยู่ที่เอดินเบอระ ข้าพเจ้าเกิดที่ลอนดอน เมื่อทรงได้รับโทรเลขบอกข่าวก็ทรงรีบเสด็จมา

ทีลอนดอน *"Taken by Daddy with Daddy's new Camera June 14, 1923"*
(ถ่ายโดยทูลหม่อมพ่อด้วยกล้องถ่ายรูปใหม่ของทูลหม่อมพ่อ 14 มิถุนายน ค.ศ. 1923)

แพทย์ที่รักษาพระองค์แนะนำให้ทูลหม่อมพ่อเสด็จ
ไปทรงตากอากาศที่ชายทะเล ทั้งครอบครัวจึงไปที่เชิร์ชบอร์น
ที่ฝั่งตะวันออกของอังกฤษ แต่ทูลหม่อมพ่อไม่โปรดเพราะหนาว
จึงย้ายไปบอสโคมบี้ ซึ่งอยู่ใกล้บอร์นัมธ เมืองชายทะเลทางใต้

"Taking a walk in Kensington Garden, June 24, 1923"

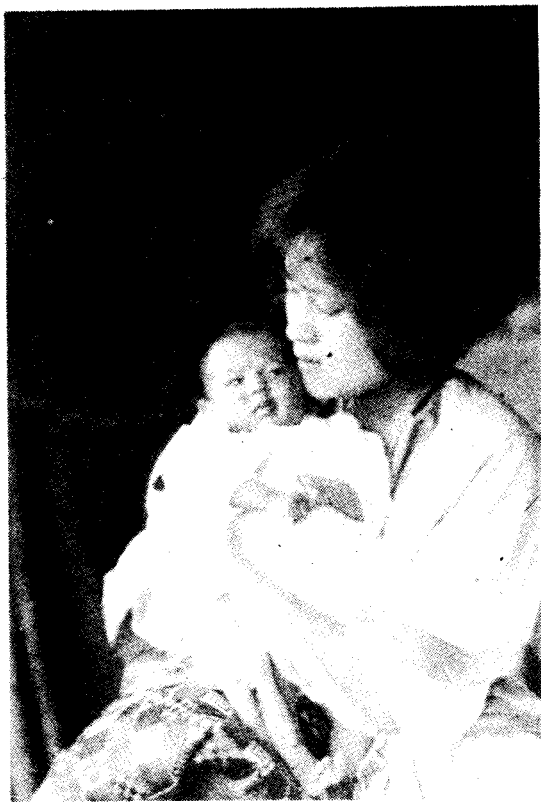

(เดินเล่นในสวนเคนซิงตัน, 24 มิถุนายน ค.ศ. 1923)

"South Bourne, June 29, 1923"

(เซาธ์บอร์น 29 มิถุนายน ค.ศ. 1923)

"Chine Hotel, Boscombe July 16, 1923"

(โรงแรมไชน่, บอสคอมบี้ 16 กรกฎาคม ค.ศ. 1923)

"I want to get away August 5"

(ฉันอยากจะไปเสียจริง 5 สิงหาคม)

"Frown Aug. 5"
(หน้านี้วัดวามวด 5 ส.ค.)

"Will be three months toinorrow Aug. 5"

(จะครบสามเดือนวันพรุ่งนี้ 5 ส.ค.)

ดิวอนน์ (Divonne), เอ็กซ์เลต์แบงส์ (Aix Les Bains),
กลับเมืองไทย

แล้วก็ไปเมืองดิวอนน์ในประเทศฝรั่งเศส

“Phya Sanpakit”

(พระยาสุรพกิจ)

"At Grand Hotel, Divonne Les Bains, France August 8, 1923"
(ที่โรงแรมแกรนด์ ดีวอนน์เลส์แบงส์ ฝรั่งเศส 8 สิงหาคม ค.ศ. 1923)

ต่อไปย้ายไปเมืองเอ็กซ์เลส์แบงส์ ในฝรั่งเศส

"October 7, 1923 Aix les Bains"

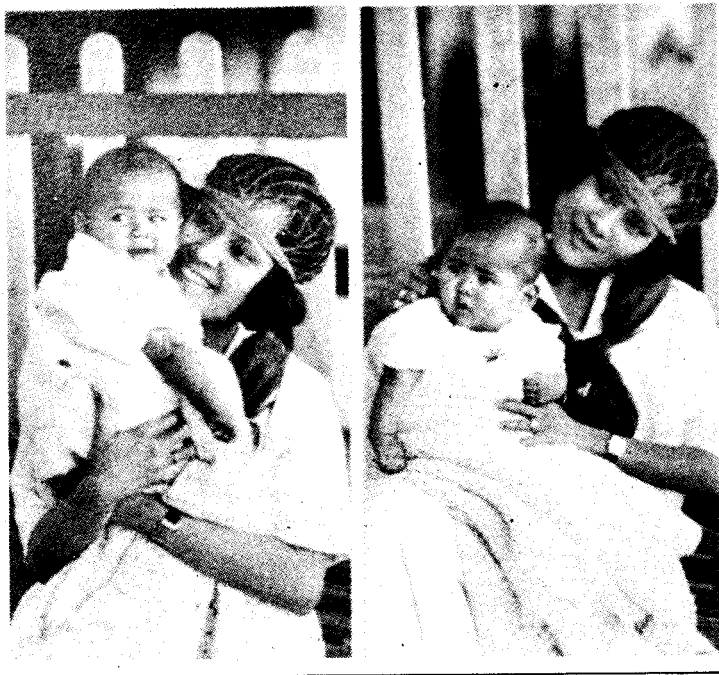
(7 ตุลาคม ค.ศ. 1923, เอ็กซ์เลส์แบงส์)

“Hôtel de l'Europe”

(โรงแรมเคอเลอร์อป)

แล้วไปลงเรือเอส.เอส.ชองบอร์ด์ (S.S. Chambord) กลับกรุงเทพฯ โดยมีพี่เลี้ยงชาวอังกฤษซึ่งเลี้ยงข้าพเจ้าและเจ้าคุณชนินทรฯ มาด้วย (ตุลาคม-พฤศจิกายน พ.ศ. 2466)

กรุงเทพฯ พ.ศ. 2466-2467 (ค.ศ. 1923-1924-1925)

เมื่อพระโอรสและครอบครัวเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ
ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923) สมเด็จพระ
พันวัสสาฯ ทรงยกพระตำหนักใหญ่ให้ทรงพักอยู่ ส่วน
พระองค์เองเสด็จไปประทับตำหนักเขียว ซึ่งอยู่ปลายสนาม
หน้าหน้าพระตำหนักใหญ่

แม่รีบไปที่โรงพยาบาลศิริราชเพื่อไปถามถึงน้อง จินตกุล
เพื่อนเรียนที่โรงเรียนนางพยาบาล แม่เนื่องเวลานั้นทำงานเป็น

แม่ ขำพเจ้า สมเด็จพระพันวัสสาฯ

นางพยาบาลพิเศษอยู่ แม่ก็ขอให้มาเลี้ยงข้าพเจ้า เมื่อแม่เณียงมาแล้วที่เลี้ยงชาวอังกฤษก็กลับไปประเทศของเขา เมื่อข้าพเจ้าเริ่มพูดได้ก็เปลี่ยนชื่อแม่เณียงเป็น “แทนน” เสีย เพราะสำหรับเด็กเล็ก ๆ คำว่าเณียงออกเสียงยากมาก แทนนก็อยู่กับเราอีกนาน และได้เลี้ยงลูกของแม่ทุกคน ในที่สุดก็ได้ช่วยเลี้ยงพระราชธิดาพระองค์แรกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และได้ทรงแต่งตั้งเป็นท้าวอินทสุริยา ในปลายชีวิต แทนนได้บวชชีและไปประจำที่วัดต่าง ๆ

ระหว่างที่อยู่ที่วังสระปทุมนั้นมีเหตุการณ์ที่แปลกเกิดขึ้น ในเวลานั้นที่เลี้ยงชาวอังกฤษยังอยู่ คำวันหนึ่ง ขณะที่ข้าพเจ้านอนอยู่ในเตียงเด็กซึ่งอยู่ข้างเตียงผู้ใหญ่ในมุ้งหลังใหญ่ แม่เดินเข้ามาและเห็นผู้ชายคนหนึ่งนอนอยู่บนเตียงข้าง ๆ เตียงของข้าพเจ้า แม่รีบไปตามทูลหม่อมพ่อที่ห้องบรรทมซึ่งอยู่ห่างออกไป และฉวยขวดโอดี้โคโลญใหญ่ขวดหนึ่งเดินตามทูลหม่อมพ่อเข้าไปในห้อง แม่เล่าว่าได้คิดทันทีว่าจะเอาไปเป็นอาวุธ ถ้าจำเป็นจะใช้ตีหัวผู้ชายคนนั้น และเมื่อขวดแตกแล้วน้ำโอดี้โคโลญจะไหลเข้าตาทำให้แสบตา แต่เมื่อทูลหม่อมพ่อไปจับแขนผู้ชายคนนั้นก็ยอมออกไปโดยดี ปรากฏว่าเป็นคนเสียดสีที่แอบขึ้นไปได้ เมื่อถามที่เลี้ยงซึ่งอยู่ในห้องข้าง ๆ ว่าไม่เห็นผู้ชายคนนี้หรือ เขาตอบว่าเห็นเหมือนกันแต่นึกว่าเป็นทูลหม่อมพ่อ

ระหว่างที่ประทับอยู่เมืองไทยครั้งนี้ 20 เดือน ทูล

“วันที่ 9 ธันวาคม 2467”

“วันที่ 22 ธันวาคม 2467”

หม่อมพ่อได้ทรงใช้เวลาเกี่ยวกับการศึกษาของนักเรียนนักศึกษา มาก ได้ทรงมีส่วนในการจัดการเรียนการสอนในคณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ และในคณะแพทยศาสตร์ ในระยะแรกทรงดำรงตำแหน่งมหาอำมาตย์ตรี อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นงานที่ไม่โปรดเพราะเป็นงานนั่งโต๊ะ เลยต้องทรงหางานที่โปรดด้วย คือทรงเริ่มสอนกายวิภาคศาสตร์ของสัตว์มีกระดูกสันหลัง (Vertebrate anatomy) ในวิชาชีววิทยาสำหรับนักเรียนเตรียมแพทย์ ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2467 ได้ทรงรับตำแหน่งมหาอำมาตย์ตรี

ข้าหลวงสำรวจการศึกษาทั่วไป กระทรวงศึกษาธิการแทนตำแหน่งเดิม ซึ่งทำให้ทรงสามารถประทานคำแนะนำอย่างกว้างขวางขึ้น ในระยะเดียวกันได้ทรงช่วยจัดการให้โรงเรียนพยาบาลดีขึ้น และทรงสอนที่กรมสาธารณสุข ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1925) ได้เสด็จไปเชียงใหม่พร้อมกับแม่เพื่อเปิดโรงพยาบาลแม็คคอร์มิคของอเมริกัน ลัทธิเพรสไบทีเรียน โรงพยาบาลใหม่ของเชียงใหม่ และศูนย์อนามัยของสภาาชาด

การที่ทรงงานมากเช่นนี้ และการที่ต้องทรงต่อสู้ในหลายด้าน ทำให้พระวรกายทรุดโทรมลงไปมาก ดังที่ดร.เอลลิส เขียน “การที่ต้องเจรจากับผู้ที่มีความเห็นขัดแย้งกันมากมายในเรื่องศึก บุคลากร การอำนวยการของโรงเรียนและโรงพยาบาล และปัญหาพื้นฐานของมหาวิทยาลัยที่ยังแก้ไม่ตก มีอิทธิพลต่อสุขภาพของพระองค์ และเป็นที่ยืนยันได้ว่าไม่ทรงสบาย อันที่จริงก่อนจะเสด็จกลับเมืองไทย ในปี พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923) นายแพทย์คนหนึ่งที่ยุโรปได้กราบทูลว่าจะทรงมีพระชนม์อีกไม่เกิน 2 ปี (เป็นคำพูดที่ไม่พึงปรารถนาที่สุดที่แพทย์ควรพูด และสำหรับคนไข้ เป็นเมฆก้อนดำที่มาครอบคลุมชีวิตอยู่)”* ต้นเดือนเมษายน พ.ศ. 2468 ทรงรู้สึกว่าจะต้องให้แพทย์บางคนที่กรุงเทพฯ ตรวจพระองค์ เมื่อนายแพทย์เหล่านั้นได้ถวายการตรวจแล้ว ได้แนะนำให้เสด็จไปเสียจากอากาศ

* “The Service to Medicine in Siam, rendered by His Royal Highness Prince Mahidol of Songkla, C.P.H., M.D. (Harvard)” โดย A.G. Ellis หน้า 180

ร้อน และเสด็จไปทรงพักที่อเมริกา หรือยุโรปในอากาศที่เหมาะสมกับสภาพสุขภาพของพระองค์

นอกนั้นยังทรงมีเหตุผลอีกข้อหนึ่งที่ทำให้มีพระประสงค์เสด็จไปนอก ถึงจะได้ทรงศึกษาเรื่องการก่อสร้างโรงพยาบาลมากกว่าคณะแพทย์ศิริราชทุกคน ในระหว่างที่อภิปรายกันหม่อมคนหนึ่งพูดว่า ไม่ควรเชื่อพระองค์นัก เพราะไม่ได้ทรงเป็นแพทย์ คำพูดนี้ทำให้ต้องพระประสงค์จะทรงเรียนแพทย์ให้จบ

เดินทางไปยุโรป พ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1925)

วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1925) ทูลหม่อมพ่อ แม่ และข้าพเจ้าได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯพร้อมทั้งแทน เจ้าคุณชนินทรฯ และนายบุญชัย นักเรียนทุนส่วนพระองค์ หลังจากที่ได้แวะที่ปารีส 15 วัน ทูลหม่อมพ่อเสด็จไปรักษาพระองค์ที่เมืองไฮเดลเบิร์ก ในประเทศเยอรมนีโดยคำแนะนำของเสด็จในกรมชยานาทฯ เมื่อถึงไฮเดลเบิร์ก ดอนแรกประทับอยู่โรงแรมบนเขาชื่อ โรงแรมชลอตส แต่เมื่อโรงแรมปิดลงปลายหน้าร้อนได้เสด็จลงมาประทับที่โรงแรมวิกตอเรีย

วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1925) หม่อมเจ้าชายอนันทมหิดล (พ.ศ. 2470 พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า พ.ศ. 2477 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8) ประสูติที่โรงพยาบาลของเมืองไฮเดลเบิร์ก

ไฮเคดเบิร์ก ตุลาคม พ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1925)

ทูลหม่อมพ่อเสด็จกลับเมืองไทยพระองค์เดียว

พ.ศ. 2468-2469 (ค.ศ. 1925-1926)

เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1925) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคต ทูลหม่อมพ่อเสด็จกลับเมืองไทยพร้อมกับพระยาชนินทรฯ เพื่อถวายพระเพลิง ครึ่งนี้เป็นครั้งสุดท้ายที่เจ้าคุณได้ตามเสด็จทูลหม่อมพ่อเสด็จถึงกรุงเทพฯ วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1926) และประทับอยู่จนถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7

ดร.แซร์ (Dr. Sayre) ชาวอเมริกันซึ่งเคยเป็นที่ปรึกษาของกระทรวงต่างประเทศไทย เคยเล่าถวายทูลหม่อมพ่อว่า ที่เมืองโลซานน์มีสถานที่ที่เขาได้รับเลี้ยงเด็กแห่งหนึ่งชื่อว่า ซอเลย์ (Champ Soleil) ดร.แซร์ เคยให้ลูกไปอยู่และพอใจมาก เขาดูแลเด็กอย่างถูกอนามัยดี เพราะเจ้าของเป็นแพทย์ แม่จึงตัดสินใจไปโลซานน์ วันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2469 ให้ข้าพเจ้าไปอยู่ของ ซอเลย์ แม่เองอยู่โรงแรมที่ไม่ใหญ่นัก ชื่อโรงแรมมอนตানা น้องชายของข้าพเจ้าก็อยู่ด้วย เพราะยังกินนมแม่อยู่ เมื่ออดนมแล้วแม่ก็ให้ไปอยู่ของ ซอเลย์ ด้วย พร้อมทั้งแทน

เดือนมิถุนายนหรือกรกฎาคมทูลหม่อมพ่อเสด็จกลับมาสมทบกับครอบครัวที่โลซานน์ โดยมีนักเรียนทุนของท่าน ม.จ.ทองทูลถวาย ทองใหญ่ ตามเสด็จมาด้วย พร้อมทั้ง ม.จ.

"Paris April 6, 1926"

(ปารีส 6 เมษายน ค.ศ. 1926)

พลตรีเกษม เกษมศรี (ผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์) และชายา
ม.จ.ศุขศรีสมร ซึ่งทรงให้มาเที่ยวและพักผ่อน ทูลหม่อมพ่อ
และแม่ได้ทรงถือโอกาสไปเที่ยวโดยรถบัสกับกลุ่มนักท่องเที่ยว
ธรรมดา (bus tour) ที่กริมเซลและฟัวร์คา ซึ่งเป็นทางผ่าน
ระหว่างเขาสองเขา (pass) และซึ่งเป็นถนนคดเคี้ยวที่สวยงาม
มาก และผ่านที่กลาเซียร์ ดู โรน (Glacier du Rhône) ซึ่งเป็น
ต้นกำเนิดของแม่น้ำโรน และไปเที่ยวเมืองลูเซิร์น (Lucerne)
ด้วย

"Champ Soleil June 1926"
(ของ โชเลย์ มิถุนายน ค.ศ. 1926)

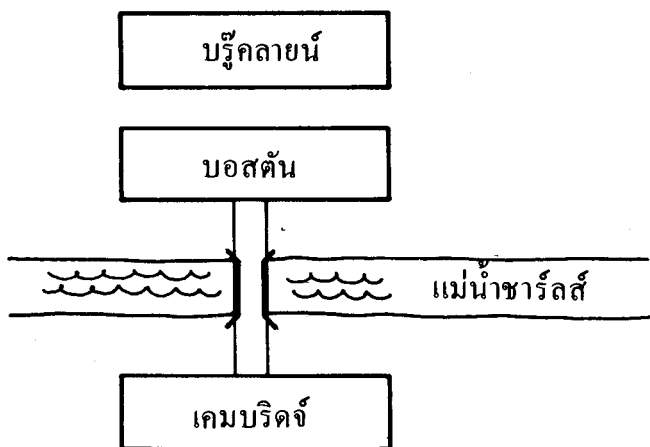

กลาเซียร์ ู โรน

สหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2469-2471 (ค.ศ. 1926-1928)

ทูลหม่อมพ่อเสด็จไปสหรัฐอเมริกาล่วงหน้าเพื่อหาที่พัก แล้วแม่ก็ต้องไปกับลูกทั้งสองและແແແ เมื่อไปถึงแรก ๆ อยู่โรงแรมแล้วจึงไปอยู่แฟลตที่ 63 ถนนลองวู้ด บรู๊กลายน

บอสตันเป็นเมืองใหญ่ซึ่งมีเมืองเล็ก ๆ อยู่ใกล้ ๆ หลายเมืองที่เหมือนกับเป็นขานเมือง บรู๊กลายนก็เป็นเช่นนี้เหมือนกับเบลมอนต์ซึ่งแม่เคยอยู่มา นอกนั้นยังมีเมืองเคมบริดจ์ ซึ่งอยู่อีกฝั่งของแม่น้ำชาร์ลส์ และซึ่งติดต่อได้ด้วยรถยนต์โดยข้ามสะพานหรือด้วยรถไฟใต้ดิน

ที่แฟลตไม่มีคนใช้อยู่ด้วย แต่มีผู้มาทำงานแบบเข้ามาเย็นกลับ

ทูลหม่อมพ่อทรงเข้าเรียนแพทย์ต่อที่ฮาร์วาร์ด แม่เข้าที่
วิทยาลัยซิมมอนส์อยู่ระยะหนึ่ง คราวนี้เรียนจิตวิทยา การทำ
กับข้าว และโภชนาการ นอกจากเรียนแล้ว แม่ต้องดูแลลูกไปรับ
ไปส่งข้าพเจ้าซึ่งเข้าโรงเรียนพาร์ค (Park School) ในชั้นอนุบาล

เมื่อน้ำร้อนปี พ.ศ. 2470 (ค.ศ. 1927) ครอบครัว
ของผู้ที่เรียกตนเองเวลาอยู่ที่สหรัฐฯ ว่ามิสเตอร์และมิสซิส
มหิดล สงขลา ก็ไปเช่าบ้านที่เวสต์ฮิลล์ บนเกาะมาร์ธาไวน
ยาร์ด (Martha's Vineyard) ในรัฐแมสซาชูเซตส์ นั่นเอง

วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2470 (ค.ศ. 1927) น้องชาย
คนที่สองของข้าพเจ้า พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภูมิพลอดุลย -
เดช ประสูติที่โรงพยาบาลแมนท์ ออเบอร์น (Mt. Auburn) ใน
เคมบริดจ์

ในกลางปีสุดท้ายของการศึกษาของทูลหม่อมพ่อ โรค
พระวัณโรคเกิดกำเริบ ทำความวิตกให้แก่แพทย์ผู้ถวายการรักษา
แต่ก็ทรงหายไปได้ เมื่อก่อนสอบปลายปีประชวรโรคไส้ติ่ง
อักเสบ ผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์เสนอว่า จะถวายปริญญา
โดยมิต้องทรงสอบ เพราะได้ทรงทำคะแนนดีมาตลอดปี แต่
ไม่ทรงยอม ทรงสอบเหมือนผู้อื่น และได้ทรงรับเกียรตินิยมน
ด้วย หลังจากทรงสอบเสร็จในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2471
(ค.ศ. 1928) ก็ทรงเข้ารับการผ่าตัดโดยฉิดยาชาเท่านั้น ไม่ได้
วางยาสลบ เพราะแพทย์เกรงว่าพระวรกายจะทนยาสลบไม่ได้

เวสต์ซีออปบนเกาะมาร์ธาสวินฮาร์ต พ.ศ. 2470 (ค.ศ. 1927)

เมื่อทรงเดินทางได้แล้ว ก็เสด็จออกจากบอสตันพร้อมกับครอบครัว เข้าไปลิเวอร์พูล ลอนดอน ปารีส และในที่สุดก็เสด็จถึงโลซานน์ในเดือนกันยายนเพื่อทรงพักระยะหนึ่ง ลูกทุกคนไปอยู่ที่ ซอง โซเลย์ พร้อมทั้งแทนน

โลซานน์ กันยายน พ.ศ. 2471 (ค.ศ. 1928)

ในเดือนพฤศจิกายนออกเดินทางและมาถึงกรุงเทพฯ
ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2471 (ค.ศ. 1928)

บนเรือกลับเมืองไทย

กลับกรุงเทพฯ พ.ศ. 2471 (ค.ศ. 1928)

เมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ แล้ว ทูลหม่อมพ่อทรงตั้งพระทัย
จะเสด็จไปฝึกงานแบบแพทย์ประจำบ้าน (Internship) ที่โรง
พยาบาลศิริราช แต่การนี้ไม่สำเร็จด้วยพระอิสริยยศของ
พระองค์เป็นอุปสรรค เลยทรงตัดสินใจไปทรงงานที่โรงพยาบาล
แม็คคอร์มิค ที่เชียงใหม่ เสด็จไปวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2472
(ค.ศ. 1929) และประทับกับดร.คอร์ต (Dr. Cort) ผู้อำนวยการ
โรงพยาบาล ตั้งพระทัยจะทรงหาบ้านไว้ให้เหมาะก่อน แล้วจึง
จะให้ครอบครัวตามไป แต่วันที่ 18 พฤษภาคม ก็ต้องเสด็จ
กลับกรุงเทพฯ แล้วเพราะประจวบ ต้องประทับรักษาพระองค์
ที่ตำหนักใหม่ในวังสระปทุมโดยไม่ได้เสด็จออกอีกเลย

ทูลหม่อมพ่อสิ้นพระชนม์

แม่ได้จัดให้บรรทมในห้องเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ติดกับห้องทรง
พระอักษร และอยู่สุดตำหนัก เพื่อที่จะได้ไม่มีเสียงเด็ก ๆ
รบกวน ข้าพเจ้าจำได้ว่าวันหนึ่งเห็นเสด็จออกมาจากห้องทรงซึ่ง
ไม่ได้อยู่ติดกับห้องบรรทม แม่ก็มาไล่ให้ทรงรีบเสด็จกลับ
ไปห้องบรรทมเสีย ทรงรีบจนพระสนับเพลาจีน (กางเกงจีน)
เกือบหลุด เวลานั้นข้าพเจ้าเห็นว่าตลกมากที่แม่ดูทูลหม่อมพ่อ
เหมือนเด็ก ๆ

แต่ในไม่ช้าก็ทรงต่อสู้พระโรคไม่ไหว และสิ้นพระชนม์
ไปวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2472 (ค.ศ. 1929) ข้าพเจ้าจำวัน
นั้นได้อย่างชัดทีเดียว หลังจากที่ข้าพเจ้ากลับจากโรงเรียน
ราชินีหลังบ่าย 4 โมง ข้าพเจ้าเดินอยู่บนขอบหินของถนนหน้า
ตำหนักโดยกระที่บรองเท้าลงไปแรง ๆ ให้เสียงดัง ๆ โดย
พยายามไม่เหยียบเส้นต่อ มีคนมาบอกให้เจียบ ๆ และให้ขึ้น
ไปหาแม่ที่ห้องแต่งตัวของแม่ เมื่อนั่งอยู่บนม้ายาวหน้าหน้าต่าง
แม่ดึงตัวข้าพเจ้าไปกอด และพูดอะไรที่ข้าพเจ้าจำไม่ได้ และ
ร้องให้ ข้าพเจ้าก็ร้องให้ไปด้วย เพราะความตกใจที่เห็นแม่
ร้องไห้มากกว่าอื่น

ชีวิตที่กรุงเทพ ฯ พ.ศ. 2472-2476 (ค.ศ. 1929-1933)

เวลาผ่านไป แม่ก็จัดให้ลูก ๆ ไปโรงเรียน ด้วยเหตุที่
ข้าพเจ้าได้เริ่มพูดภาษาอังกฤษเมื่ออยู่ชั้นอนุบาลของโรงเรียน
พาร์ค ที่บอสตัน แม่ไม่ยอมให้ลืม จึงจ้างหม่อมอังกฤษและ
ต่อมาหม่อมอเมริกันมาสอนเขียนสัปดาห์ละหลายครั้ง ตอนแรก ๆ
หม่อมก็คุยด้วยเล่นด้วย สอนให้ปักหมอน แล้วก็สอนหนังสือ
ข้าพเจ้าจึงเรียน ก, ข, ค. พร้อมกับเรียน A, B, C ไปเลย ข้าพเจ้า
จึงไม่ลืมภาษาอังกฤษเสียเลยถึงแม้ว่าไปอยู่ในประเทศที่ไม่ได้
พูดภาษาอังกฤษ

เมื่อลูกทุกคนไปโรงเรียนแล้ว แม่ก็มีเวลามากขึ้น แม่

จึงตั้ง “คณะเย็บผ้า” (Sewing Circle) เอาอย่างสตรีอเมริกัน ซึ่งเคยพาแม่ไปคูฟิพริภักดิ์ต่าง ๆ ในบอสตัน มี ม.จ.ลืบทัน ฯ โสณกุล ผู้ทรงแปลคำว่า Sewing Circle เป็นคณะเย็บผ้า และสตรีทั้งไทยและฝรั่ง เช่น คุณหญิงศรีวิศาลวาจา คุณหญิงแจ่มบุรณศิริ ท่านผู้หญิงประยงค์ สนิทวงศ์ มิสซิสเอลลิส มิสซิสเดวีส์ มิสซิสซิมเมอร์แมน ฯลฯ คณะนี้เริ่มด้วยการเย็บเสื้อของตัวเอง ต่อมาได้เย็บเสื้อผ้าให้เด็กอนาถา

แม่ได้เรียนวิชาภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ฟิสิกส์คณิต พฤษศาสตร์ ซึ่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบียแห่งสหรัฐ ฯ จัดสอนทางไปรษณีย์อีกพักหนึ่งด้วย โดยขอความช่วยเหลือจาก มิสเบลาร์ ครูโรงเรียนวังหลังซึ่งได้แต่งงานไปแล้ว นอกนั้นแม่ได้สร้างคอร์ตแบดมินตันในสวนและได้เชิญคนมาเล่นด้วยบ่อย ๆ

แม่บอกว่าเมื่อเด็ก ๆ เคยชอบเล่นน้ำเล่นไฟ แม่จึงจัดให้ลูก ๆ มีน้ำเล่นโดยก่อบ่อเล็กให้ และอนุญาตให้ก่อกองไฟเล่นด้วย สัปดาห์ละครั้งก็จัดงานปาร์ตี้เล็ก ๆ โดยเชิญเด็กทั้งไทยทั้งฝรั่งมาที่วัง และให้มิสซิสซัดตัน ผู้มีความชำนาญในการจัดการละเล่นมาช่วยคุมอยู่ด้วย

เพราะแม่เรียนเรื่องอนามัย และโภชนาการมา แม่จึงเลี้ยงลูกอย่างสะอาด ถูกอนามัย และระวังเรื่องอาหารมาก เรามีชีวิตอย่างสนุกสนาน แต่ก็มีระเบียบวินัย ระเบียบวินัยอย่างมีหลัก ไม่ใช่ระเบียบโบราณ หลังจากกลับจากโรงเรียนทุก

เย็น เราต้องไปเฝ้าสมเด็จพระย่า (สมเด็จพระพันวัสสาฯ) เราไม่ได้
เข้างานพระราชพิธีบ่อยนัก เมื่อไปก็มี “ป้าจุ่น” (ม.จ.กุสุมา
เกษมสันต์ พระธิดากรมหลวงพรหมวรานุรักษ์) ซึ่งเคยทรงเป็น
พระพี่เลี้ยงของทูลหม่อมพ่อพาไป เราเป็นเจ้านายเล็ก ๆ ที่ไม่สู้
เรียบร้อย (เวลานั้นเราเป็นพระองค์เจ้า) จึงถูกเรียกว่าเจ้านาย
บ้านนอก

วันหนึ่งแม่พาทั้งสามคนไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าฯ (รัชกาลที่ 7) เพื่อกราบพระบาทที่ได้ทรงพระมหา-
กรุณาธิคุณพระราชทานชื่อแก่น้องคนเล็ก โดยปกติผู้ที่ได้รับ
พระราชทานนามจะทรงพระกรุณาฯ พระราชทานเสมา ปปร
ด้วย เมื่อพระราชทานเสมาแก่น้องคนเล็กแล้ว น้องชายคน
โตเห็นเข้าก็พูดขึ้นมาทันที “สวยดี มีอีกไหม” พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวก็มีได้กริ้ว และรับสั่งให้หยิบมาอีก 2 เสมา เราก็
เลยได้รับพระราชทานกันทุกคน

“2474”

ระหว่าง พ.ศ. 2473-2476 (ค.ศ. 1930-1933)

เดินทางไปโลซานน์ พ.ศ. 2476 (ค.ศ. 1933)

น้องชายคนโตไม่แข็งแรงมาตลอด แม่เลยคิดว่าควรไปอยู่ในประเทศที่มีอากาศสบาย ๆ ที่แรกคิดว่าจะไปอยู่ที่สหรัฐอเมริกาเพราะเป็นประเทศที่รู้จักดีและชอบ เพื่อนอเมริกันก็มีมาก แต่เสด็จจุลกรรมาชนาถ ๆ ไม่ทรงเห็นด้วย เพราะเป็นสาธารณรัฐ เป็นเจ้านายควรไปอยู่ประเทศเช่นอังกฤษ แต่แม่ไม่ยอมไปอังกฤษ เพราะอากาศไม่ดี แม่ทราบข้อนี้ดีตั้งแต่สมัยทูลหม่อมพ่อ เสด็จจุลจิงทรงแนะนำให้ไปประเทศสวิตเซอร์แลนด์

บนเรือเฟอร์รีเคนท์เพียร์

เมื่อทราบแล้วว่าจะไปอยู่โลซานน์ ซึ่งเป็นเมืองที่ใช้ภาษาฝรั่งเศส แม่ก็ไปเรียนภาษาฝรั่งเศสซึ่งสมาคมฝรั่งเศส (Alliance Française) จัดสอนให้ประชาชนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าขอตามไปด้วยครั้งหนึ่ง แต่ก็เลิกกันไปที่จะเรียนกับผู้ใหญ่ได้ แม่จึงขอให้อาจารย์ชาวฝรั่งเศสซึ่งชื่อเมอติเออร์ ชไวส์กูธ (M. Schweisguth) มาสอนข้าพเจ้าที่วัง อาจารย์คนนี้ใจดีมาก ข้าพเจ้าไม่ได้เรียนอะไรมา เพราะแทนที่จะเรียนเอาสีน้ำมาเขียนหน้าอาจารย์แบบอินเดียนแดง

ต้นเดือนเมษายน แม่และลูกสามคนพร้อมทั้งแทนและบุญเรือน (คุณหญิงบุญเรือน ชุมพะวัน) ได้ออกเดินทางด้วยรถไฟไปที่ปัว และลงเรืออเมริกันเพรสิเดนทึเปียร์ซ (President Pierce) ไปขึ้นที่เจนัว แล้วก็ขึ้นรถไฟไปโลซานน์ พระสุทธธีรรดและคุณฉลวยภรรยา เดินทางไปส่งด้วย

โลซานน์ พ.ศ. 2476-2481 (ค.ศ. 1933-1938)

ที่โลซานน์เราพักที่โรงแรมวินด์เซอร์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับโรงแรมมอนตানা ที่เคยอยู่และซึ่งมีเจ้าของเดียวกัน ประมาณหนึ่งเดือน แล้วแม่ก็จัดให้ลูก ๆ พร้อมทั้งแทนไปอยู่ของโซเลย์ แม่เองไปอยู่ครอบครัวชื่อ เดอรัม (de Rham) ซึ่งเมอติเออร์ เดอ ฮอววิลล์ (M. de Hoinville) ผู้ดูแลนักเรียนไทยชาวสวิสซึ่งรู้จักตั้งแต่สมัยน้ำนมยาเพื่อเรียนภาษา และส่งบุญเรือนไป

อยู่โรงเรียนประจำสำหรับเด็กผู้หญิง ต่อไปบุญเรือนได้ไปเรียนการ
เลี้ยงเด็กและได้กลับเมืองไทยพร้อมกับเราในปี พ.ศ. 2481

ที่โลซานน์มีนักเรียนไทยอยู่หลายคน เช่น นายบุญไชย
ซึ่งเป็นนักเรียนแพทย์ของทูตหม่อมพ่อ ม.จ.ทรงวุฒิชัย ม.จ.รัศมี -
สุริยัน สุริยง นายสมภพ นายเอนก ศาสตราภิชาน นายเอนก
ได้ช่วยเหลือแม่มากในการหาแฟลต ติดต่อกับตำรวจ ฯลฯ

ที่ ซอง โซเลย์ ข้าพเจ้าได้เรียนภาษาฝรั่งเศสวันละ
ชั่วโมงหรือ 2 ชั่วโมง ซึ่งครูที่นั่นสอนให้พิเศษ มีหนังสือเด็ก
ให้อ่านด้วย ตอนแรกอ่านไม่เข้าใจอะไรเลย เว้นแต่ชื่อคน อ่าน ๆ

ที่ ซอง โซเลย์ ม.จ.ปิยะรังสิต (พระโอรสเสด็จกรุงมัยนาท ฯ)

ที่โรงแรมวินด์เซอร์ พฤษภาคม พ.ศ. 2476 (ค.ศ. 1933)

ไปก็ชักรู้เรื่อง แม่ก็เรียนภาษาฝรั่งเศสเหมือนกัน และครูที่สอน
แนะนำให้อ่านหนังสือง่าย ๆ ก่อน บางเล่มก็เป็นหนังสือ
เด็ก บางครั้งเลยมาอ่านหนังสือเล่มเดียวกันกับลูกสาว ข้าพเจ้า
เลยมีโอกาสดามแม่บ้าง

เมื่ออยู่ของ โซเลย์ แล้ว ประมาณสองเดือนแม่ก็เตรียม
แพลตที่เช่าไว้ 16 ถนนทิสโซต์ เสร็จเรียบร้อยแล้ว เราก็ย้ายเข้า
ไปกัน นอกจากแทนแล้วมีสาวใช้คนหนึ่ง ซึ่งผู้อำนวยการ
ของ โซเลย์กรุณาให้ ผู้หญิงชาวสวิสคนนี้ชื่อ อีดา (Ida)
ตอนนั้นอายุ 28 ปี ทำงานบ้านทุกอย่างพร้อมทั้งทำครัว
ด้วย อีดาอยู่มากับแม่จนถึงทุกวันนี้ นอกจากช่วงหนึ่งที่เขาไป
อยู่กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เขาออกไปแต่ง

ที่ 16 ถนนทิสโซต์, โลซานน์
พฤษภาคม 2477 (ค.ศ. 1934)

งานเมื่ออายุ 40 กว่า แต่ก็มาทำงานตอนกลางวัน เขาเข้าใจ และพูดภาษาไทยได้มากพอใช้ และชอบรับประทานอาหารไทย เดี่ยวนี้อายุ 70 กว่าแล้ว แม่ให้ทำงานเพียงครึ่งวัน แต่ก็มาอยู่ตลอดวันบ่อย เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีแขกคนไทยซึ่งเขาชอบพบมาก

เดือนกันยายน พ.ศ. 2476 (ค.ศ. 1933) แม่ก็ส่งลูก ๆ ไปโรงเรียนเมียร์มองต์ (Miremont) ซึ่งเป็นโรงเรียนประถมถึงแม้ว่าเรียนภาษาฝรั่งเศสมาแล้ว 2 เดือน ข้าพเจ้าก็ยังไม่สามารถทำการบ้านอย่างเด็กสวิส แม่จึงช่วยทำ แต่บางครั้งก็มาช่วยให้ผิดไปกันใหญ่ แม่เลยขอให้ครูคนหนึ่งที่สอนอยู่ที่โรงเรียนนั้นมาช่วยทำการบ้าน ตั้งแต่นั้นมาภาษาของข้าพเจ้าก็ดีขึ้นเป็นลำดับ

นายเอนกซึ่งเคยเป็นนักเรียนกฎหมายที่ฝรั่งเศสป่วยเป็นวัณโรค สมัยนั้นวิธีการรักษาโรคนี้ คือให้คนไข้ได้รับแสงแดดที่ภูเขาในสถานพยาบาล ซึ่งเป็นโรงพยาบาลสำหรับผู้ป่วยวัณโรคโดยเฉพาะ ที่สวิตเซอร์แลนด์มีเมืองเลย์แซง (Leysin) และเมืองดาวอส (Davos) ที่มีชื่อเสียงทางนี้ นายเอนกอยู่เลย์แซงหลายปี หายป่วยแล้วแต่กลับเมืองไทยไม่ได้ เพราะไม่ถูกกับอากาศ ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นข้าราชการตำแหน่งเลขานุการส่วนพระองค์ของแม่ ในที่สุดก็กลับมาเมืองไทย แต่อยู่ไม่ได้นานก็ถึงแก่กรรม

หน้าร้อน นายเอนก หรือ นายสมภพ เคยพาเราทั้ง

ระหว่างปี 2477-2478 (ค.ศ. 1934-1935)

"Lac Léman, Summer 1934"

(ทะเลสาบเลมอง,ฤดูร้อน ค.ศ. 1934)

ครอบครัวไปตกปลา โดยเช่าเรือกรรเชียงไปกัน

เมืองโลซานน์ตั้งอยู่ริมทะเลสาบใหญ่ชื่อทะเลสาบ
เลมอง (Lac Léman)

หน้าหนาวแม่ส่งลูก ๆ ไปอยู่ที่โรงเรียน ที่รับเด็กอายุ
ประมาณ 5-12 ที่ภูเขา เราได้มีโอกาสเล่นสเก็ตและสกี

ที่ลานสเก็ตที่วิลลาร์ ซูร์โอลลอง (Villars sur Ollon)
ถ่ายพร้อมกับครอบครัวที่แมริจิกซ์ เบอรัลส์ (Burns)
มีลูกชาย 4 คน ธันวาคม พ.ศ. 2477 (ค.ศ. 1934)

"Chalet à Gobet" (ชาเลต์อาโกเบต์)

ที่เล่นสกีใกล้ๆ โยฮานน์

23 มีนาคม 2477 (ค.ศ. 1935)

เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 (ค.ศ. 1935) มีเหตุการณ์ที่ทำให้ชีวิตธรรมดา ๆ ต้องเปลี่ยนไปบ้าง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ และรัฐบาลได้อัญเชิญพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชย์สืบราชสันตติวงศ์ น้องชายคนเล็กและข้าพเจ้าก็เปลี่ยนจากพระองค์เจ้าเป็นเจ้าฟ้า แม้อย่างนี้เป็นคนธรรมดาอยู่แต่เนื่องจากเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าแผ่นดินก็ตั้งให้เป็นพระราชชนนี และเพื่อให้คล้องกับคำว่าชนนี ชื่อแม่เลยเปลี่ยนไปเป็น ศรีสังวาลย์ แทน สังวาลย์ “พระราชชนนีศรีสังวาลย์” ซึ่งแม่ไม่ชอบเลย

เพื่อให้สมพระเกียรติ แม่ก็ไปเช่าบ้านค่อนข้างใหญ่ที่เมืองปูยี (Pully) ซึ่งอยู่ติดกับโลซานน์ แบบบรูคแลนด์ กับบอสตัน และได้ตั้งชื่อบ้านนี้เป็น “วิลล่า วัฒนา” (Villa Vadhana)

เมื่ออยู่ที่แฟลตมีการเลี้ยงอาหารไทยทุกวันเสาร์เย็น โดยคนไทย 2-3 คนมาช่วยกันทำกับข้าว เมื่อย้ายไปอยู่วิลล่าวัฒนาแล้วบ้านใหญ่ขึ้น แม่ได้จ้างแม่ครัวและคนขับรถ เพราะซื้อรถยนต์ด้วย สมเด็จพระเจ้าก็ทรงส่งข้าหลวงมา 2 คน วันเสาร์ก็จะเป็นวันเลี้ยงอาหารไทยอย่างเคย รัฐบาลไทยก็ส่งราชเลขาคนหนึ่งคือ หลวงสิทธิราชไมตรีและราชองครักษ์คนหนึ่งคือ พระยาวิจิตวงศ์วุฒิกโร ทั้งสองมาอยู่โลซานน์พร้อมทั้งครอบครัว

แม่ชอบดอกไม้มาก และอย่างยิ่งดอกไม้ภูเขา ถึงหน้า
ร้อนแม่ชอบไปดูและไปเก็บ

ที่เลส์เปเลียดส์ (Les Pléiades) ภูเขาไมสูงนัก ทุ่งดอกนาร์ซิสซัส
ซึ่งมีสีขาวและมีกลิ่นหอมมาก พฤษภาคม พ.ศ. 2479 (ค.ศ. 1936)

เมื่อปี พ.ศ. 2479 (ค.ศ. 1936) ทูลหม่อมป้าเสด็จ
 ประพาสยุโรป ผู้ที่ตามเสด็จคือ พระยานุรักษ์ราชมณเฑียร
 คุณสังวาลย์ บุญยรัตพันธุ์ (ขณะนี้เป็นท้าวศรีสัจจา) และข้าหลวง
 ชาวฝรั่งเศสชื่อ อีเลโอนอร์ (Eléonore) เดือนกรกฎาคมเสด็จ
 ประพาสประเทศนอร์เวย์ แบบเที่ยวด้วยเรือใหญ่ (Cruise) จาก
 เหนือของประเทศเยอรมนีไปเข้าฟยอร์ด (Fjords) * ต่าง ๆ และ
 ขึ้นไปถึงนอร์ธเคปของนอร์เวย์ แม่และข้าพเจ้าได้ตามเสด็จด้วย
 พร้อมทั้งเสด็จลูกกรมชัชนาท ๑

ไอด์ฟยอร์ด (Eidfjord) แถวหน้า ทูลหม่อมป้า แม่ พระยานุรักษ์

* ฟยอร์ด (Fjord) อ่าวลึกและแคบมีผาสูง 2 ข้าง

พอถึงหน้าหนาวปีนั้นได้ขึ้นไปอยู่ที่อโรชาเมืองภูเขา
ซึ่งอยู่ไกลจากโลซานน์พอใช้

ร. 9 แม่ หลางสิริ ร. 8 ครู

ที่สถานีรถไฟ ม.ร.ว. พ้องลักษณ์ (ขณะนั้นเป็นหม่อมของ ม.จ.ปิยะรังสิต)
ท่านหญิงจารุลักษณ์ (น้อง ม.จ.ปิยะ 1) ร. 8 แม่

ม.จ.ปิยะรังสิต แม่

ม.จ.รัศมีฯ เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของกรมหมื่นไชยา -
สุริโยภาส พระโอรสใน ร.5 สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงเลี้ยงมา
เมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์ไป และทรงส่งไปสวิตเซอร์แลนด์
เพราะเป็นวัณโรค ต่อมาได้เป็นนักเรียนทุนของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ แล้วของพระองค์หนู เมื่อหายแล้วได้ทรงศึกษาที่
นั่นจนเป็นแพทย์ แล้วก็ทำงานในอาชีพนี้มาตลอดโดยไม่ได้กลับ
เมืองไทยเลย

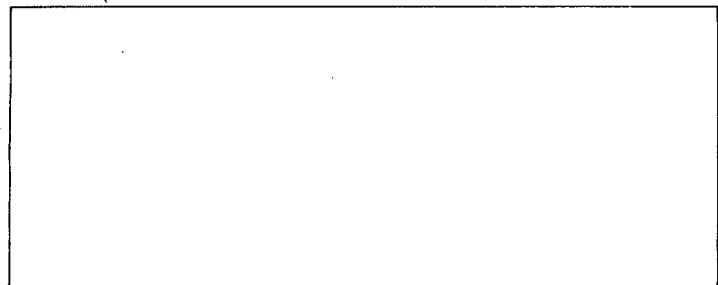

ข้าพเจ้า แม่ ม.จ.รัศมีฯ

ในสมัยนั้นไม่มีเครื่องสำหรับลากคนเล่นสกีไปยอดเขา (Ski-lift)
หรือรถกระเช้า ต้องเดินขึ้นไปก่อน หรือถ้ามีทางก็ขึ้นไปด้วยรถม้า

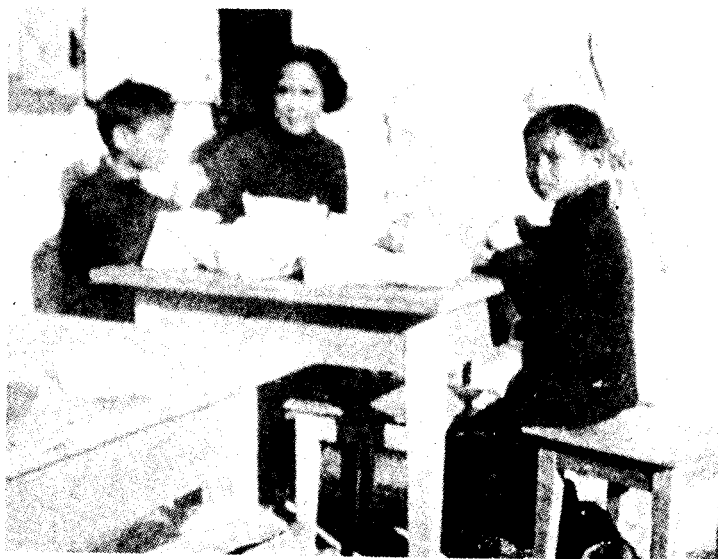

กำลังดูการเล่นฮ็อกกี้

บนยอดเขาไวส์ฮอร์น (Weisshorn)

ปิกนิกที่บ้านพัก

ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2480 (ค.ศ. 1937) ระหว่างที่
โรงเรียนหยุด แม่ได้พาข้าพเจ้าไปเที่ยวประเทศอิตาลี ได้ไปถึง
★ เมืองโรม

★ ที่โรม

ในหน้าหนาวปีต่อไปเราก็ไปเล่นสกีที่โรซาอีกครั้ง

← “Winter 1937-1938” (ฤดูหนาว ค.ศ. 1937-1938)

พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร

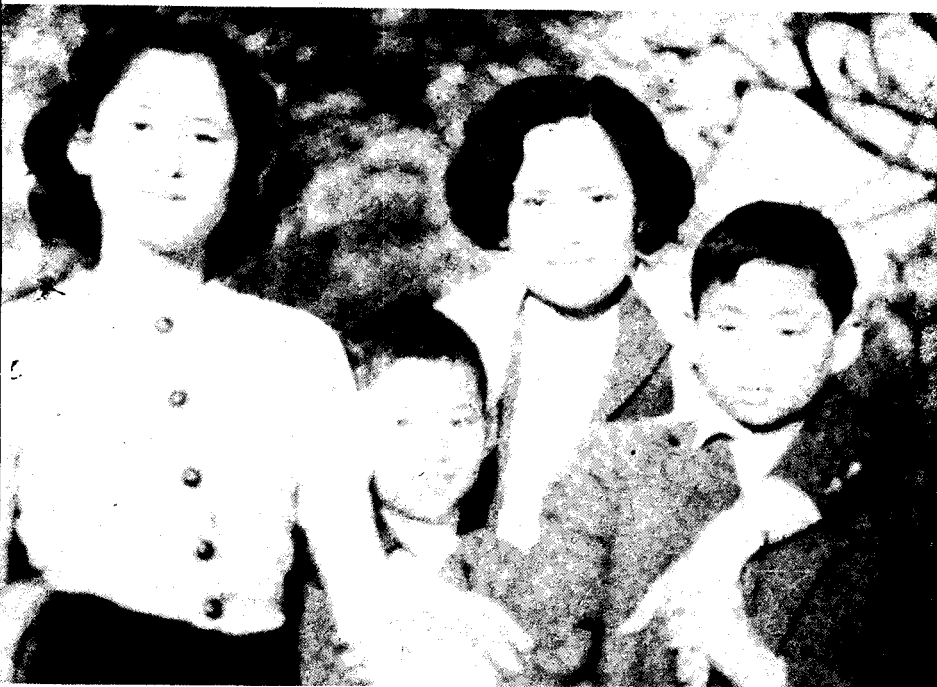

รูปนี้คงถ่ายที่ดาวอสหลายปีทีหลัง แต่อยากให้เห็นการเล่นสกีของแม่สักหน่อย

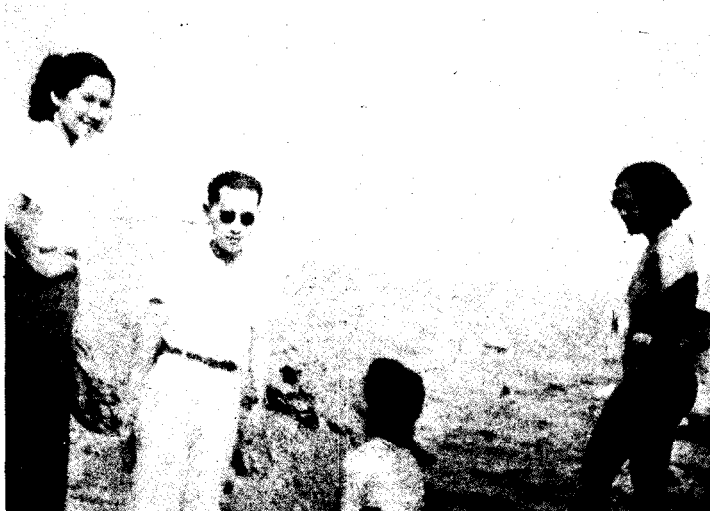

ที่ "วัดลำ วัฒนา" มีนาคม พ.ศ. 2480 (ค.ศ. 1938)

เมื่อเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2481 (ค.ศ. 1938) ได้ไป
เที่ยวที่ชายทะเลของอิตาลี เมืองซานตา มาร์การิตา (Santa
Margarita)

กับม.ร.ว.พ่องดิษณ์

ข้าพเจ้า นายเอนก ม.ร.ว.พ่อง ฯ แม่

แล้วก็ไปที่ประชุมของนักเรียนไทยในฝรั่งเศสที่เมืององทิบส์
(Antibes) ในประเทศฝรั่งเศส ได้ขึ้นเรือไปเที่ยวเกาะ

ที่เกาะแซนต์มาร์เกรอิต (Ste. Marguerite)

บนเรือไปเกาะเซนต์ โอนิราต (St. Honorat)

วันเฉลิมพระชนมพรรษา 20 กันยายน พ.ศ. 2481 (ค.ศ. 1938)

มีการเลี้ยงที่วัดลำ วัฒนา

กลับมาเยี่ยมเมืองไทย

ธันวาคม-มกราคม พ.ศ. 2481 (ค.ศ. 1938-1939)

เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2481 เป็นการเสด็จกลับเยือนเมืองไทยครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล วันที่ 16 พฤศจิกายน 2481 แม่ก็ได้เป็น “สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์”

ประวัติของแม่ที่ข้าพเจ้าเขียนก็จบลงเท่านี้ แต่ขอลงรูประหว่างปี พ.ศ. 2482-2487 (ค.ศ. 1939-1944) และรูปที่ใหม่ที่สดให้ชมอีก

ที่ไลซานน์ พฤษภาคม พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939)

วันเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งฉลองวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939)

สิงหาคม พ.ศ. 2483 (ค.ศ. 1940)

“Whisky ช่วยดึงขึ้น” (สุนัขพันธุ์เชนตีเบอร์นาร์ดชื่อ “วิสกี” ที่ไปพบที่ภูเข)

กรกฎาคม พ.ศ. 2483 (ค.ศ. 1940)

แม่ไทยที่เราเลี้ยงกัน พ.ศ. 2487 (ค.ศ. 1944)

"Nov. 1944 Tito" (พ.ย. 1944 ตีโต้)

ตีโต้ เป็นแมวของแม่

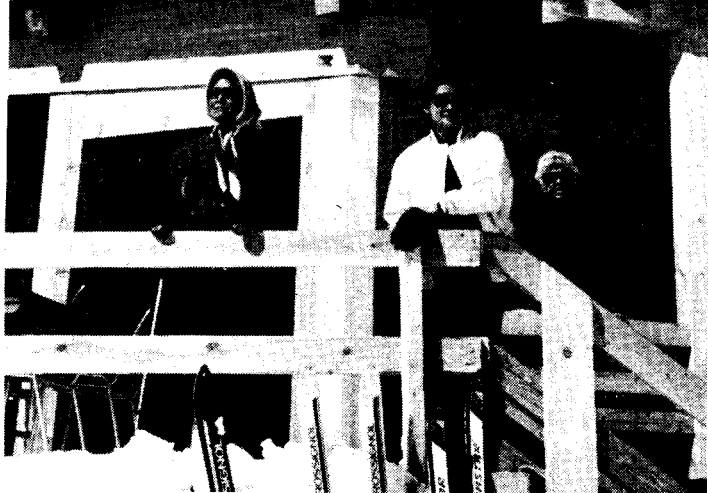
ติโต้ และ ติต้า กรกฎาคม พ.ศ. 2487 (ค.ศ. 1944)

รูปถ่ายในปี พ.ศ. 2523 (ค.ศ. 1980)

ทิวเขาซาเนนเมอเซอร์ (Saanenmöser) เดือนมีนาคม

หลังจากหิมะตกลงมาใหม่ๆ

สมเด็จพระสังฆราช ญาณวชิโรดม พระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร

ไปเที่ยวยอดเขาซันเนอร์โลชกราท (Saanerlochsglat) ด้วยรถกระเช้า (Cable car)

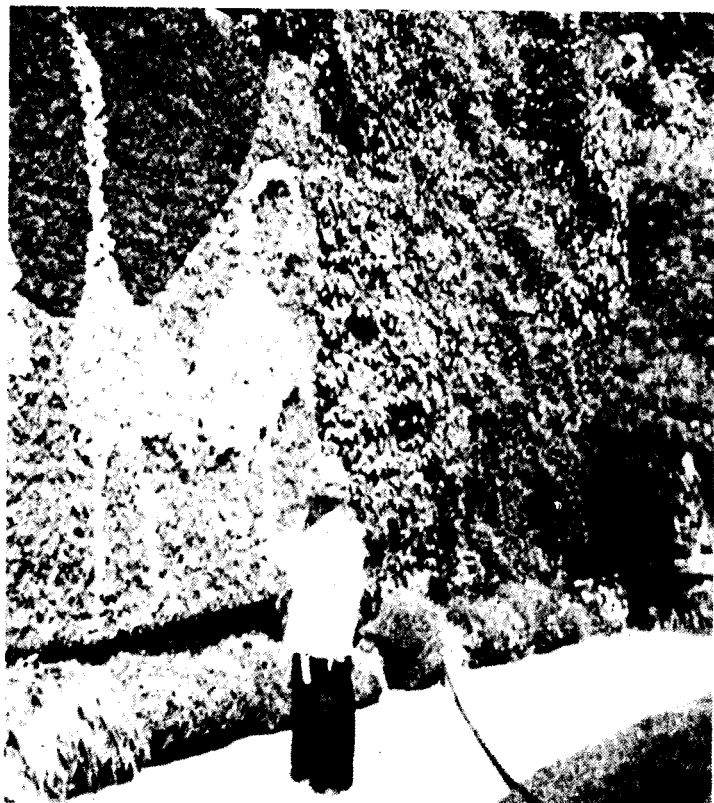
ทรงสกี

ที่โลซานน์ เดือนมิถุนายน

ทรงชมภาพซึ่งทำด้วยต้นไม้ชนิดต่าง ๆ

ถ่ายที่โซวาเบลง (Sauvabelin) เหนือโดซานนี่ เห็นโบสถ์ของโดซานนี่ข้างหลัง